

Олександр ЗАЙЦЕВ

Воєнна доктрина Михайла Колодзінського

«Воєнна доктрина українських націоналістів» – головна і, сказати б, підсумкова праця відомого воєнного теоретика і практика ОУН Михайла Колодзінського, написана незадовго до його загибелі. Вона зберігається в Архіві ОУН у Києві¹. Її першу частину (близько чверти загального обсягу) під назвою «Українська воєнна доктрина» було видано циклостильним друком у Кракові 1940 року² – за рік по загибелі автора, а 1957 року перевидано в Торонті накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США³. Долю інших частин донедавна вважали невідомою⁴.

Лише останніми роками дослідники дістали змогу ознайомитися з повною версією «Воєнної доктрини» Колодзінського, втім, досі вона не привертала належної уваги істориків. Тимчасом цей документ заслуговує ретельного дослідження як важливе джерело не тільки до історії формування воєнної доктрини ОУН, а й загалом до інтелектуальної історії організованого українського націоналізму. Просякнута культом сили, війни, героїзму й експансії, ця праця відбиває ментальність молодих галицьких українців, чий світогляд сформували твори Дмитра Донцова і «доба екстремізму», що її переживала Європа після 1914 року.

Михайло Колодзінський народився 26 липня 1902 року в с. Поточиськах Городенківського повіту на Галичині. Батьки, Франек Колодзінський і Анна з Буджаків Колодзінська, охрестили сина в католицькому костелі (батько був римо-католиком і мав польське коріння). Згодом, уже двадцятирічним, Михайло

¹ Архів ОУН у Києві ф. 1 (Організація Українських Націоналістів), оп. 2, спр. 466, арк. 1–196.

² М. Колодзінський, *Українська воєнна доктрина*. Ч. 1. [Б. м., б. д.].

³ Його ж, *Українська воєнна доктрина*. Ч. 1. (Торонто, 1957).

⁴ В. Яшан, Полковник Михайло Колодзінський, *Городенщина: Історично-мемуарний збірник*, ред. М. Г. Марунчак. (Український архів, ХХХІІІ). (Нью Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978), 652; С. О. Лісіна, «Військовий теоретик ОУН – М. Колодзінський», у *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Держава та армія* 584 (Львів, 2007), 143.

перейшов у греко-католицький обряд. У початковій школі Михайла вважали поляком, він навіть спробував вступити до польської гімназії в Коломиї, але не склав іспиту через погане знання польської мови. Відтак Колодзінський продовжив навчання в українських гімназіях у Городенці, а відтак у Коломиї, які й стали для нього школою національного виховання⁵.

Відслуживши в польському війську й закінчивши школу підхорунжих, Михайло в жовтні 1928 року почав навчатися на юридичному факультеті Львівського університету⁶. Але головним для нього, як і для багатьох українських студентів, було не опанування фаху правника, а підпільна робота у Крайовій команді Української військової організації (УВО) та ідейно-політична діяльність як члена Союзу української націоналістичної молоді, а від 1929 року – Організації українських націоналістів (ОУН), в якій він майже від початку виконував функції члена Крайової ексекутиви та референта військового вишколу. Вже тоді погляди Колодзінського вірізнялися крайнім радикалізмом, і це засвідчила перша його нелегальна брошура, підписана псевдом «Михайло Буджак», – доволі, зрештою, прозорим для тих, хто знав дівоче прізвище його матері. Проаналізувавши досвід польського повстання 1863 року, автор закінчив розвідку таким висновком:

На прикладі польських повстанців ми бачили, що люде, які хотіли волі для свого народу, не перебирали в засобах до її осягнення. Чому ж би нам не йти шляхами, вказаними історією? Треба крові, даймо море крові, треба терору, заведім пекольний, треба пожертвувати матеріяльні добра, не лишім собі нічого. Маючи на меті вільну *українську державу*, йдім до неї всіми засобами й всіми шляхами. Не стидаймося мордів, грабіжів й підпалів. У боротьбі нема етики. Етика в війні – це останки рабства, накиненого переможцями побідженим. Не дбаймо про добре імня та опінію в світі, бо хоч як не були б ми ідейними в своїй боротьбі, нас усе будуть називати бандитами. Кожний шлях, що веде до нашої *найвищої мети*, без огляду на те, чи називається він у других героїзмом, чи підлотою, є *нашим шляхом*⁷.

Як видно з «Военної доктрини українських націоналістів», таких етичних засад Колодзінський дотримувався до кінця життя. І то «аморальність» донцовського стибу поєднувалась у нього із самовідданою любов'ю до України. В одному з листів до матері, яку він ніжно любив, Колодзінський писав: «Моліться й далше за мене й за моїх товаришів, бо наша справа чиста і свята. Ми лише любимо Україну так далеко, що й життя за неї віддамо, а таку любов Бог благословить»⁸.

Обставини написання «Военної доктрини» були такими. Відбувши за ви роком польського суду річне ув'язнення, Колодзінський 1933 року виїхав за кордон у розпорядження Проводу українських націоналістів (ПУН) і неза-

⁵ Яшан, *Полковник Михайло Колодзінський*, 632–633.

⁶ М. Посівнич, *Военний теоретик і практик ОУН*. Детальніше див.: www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2494

⁷ М. Буджак, *Польське повстання 1863 р.* (Львів, 1929), 13–14.

⁸ Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 1, спр. 24, арк. 55 зв.

баром опинився в Італії, в навчальному таборі «Усташі» – Хорватської революційної організації, з якою ОУН тоді налагодила співпрацю. За кілька місяців він уже викладав у таборі курс теорії та практики партизанської війни. У той час Колодзінський познайомився і заприятелював із лідером усташів Анте Павелічем, разом із яким планував спільні дії балканських та українських революційних націоналістів⁹. Однак після вбивства югославського короля Александра (жовтень 1934 року), організованого усташами спільно з македонськими націоналістами, італійська влада інтернувала слухачів та інструкторів табору, зокрема й кількох членів ОУН. Невдовзі українців відокремили від хорватів й оселили під наглядом поліції в гірському селі Торторічі на Сицилії, де вони перебували до червня 1937-го.¹⁰

Саме там, скориставшись вимушеною бездіяльністю, Колодзінський розпочав працювати над воєнною доктриною ОУН. Її першим результатом став реферат «Українська націоналістична військова доктрина», який так само зберігається в Архіві ОУН у Києві¹¹. Судячи зі змісту, реферат написано наприкінці 1935-го або на початку 1936 року.

Колодзінський трактував воєнну доктрину не лише як систему поглядів на способи та форми ведення війни, а як важливий складник світогляду нації: «Під воєнною доктриною розуміємо певний систем, а точніше певний світогляд, при допомозі котрого організуються ті моральні і фізичні сили нації, котрі є потрібні для фізичної оборони своєї раси, зглядно гатунку, і для задержання означеного місця в історії». Саме занедбання так витлумаченої української воєнної доктрини автор уважав за причину занепаду української нації: «Головною причиною нашого нинішнього упадку є те, що ми забули заповіт наших батьків і обосічний варяжський меч замінили за гнилий хуторянський побут і за смердючі відпадки жидівського філософа. (Марксизм)»¹². Вихід із духовної кризи Колодзінський убачав у плеканні воєнних чеснот нового покоління українців і висловлював непохитну віру у відродження бойового духу нації: «Лише духові мародери і нікчемні боягузи можуть верещати, що український нарід є нарід пацифістів. [...] Коли Україна буде самостійною і розвине воєнний інстинкт, рівночасно надаючи йому відповідні організаційні форми, то ми будемо найбільше боєвим народом на світі»¹³.

У згаданому рефераті Колодзінський обмежився оглядом історичного розвитку української воєнної доктрини від Святослава до Української революції, а також визначенням її моральних основ, маючи намір повернутися до інших аспектів пізніше.

Поштовхом до наступного етапу праці над доктриною стало зацікавлення Колодзінського воєнною географією та проблемою майбутніх східних кордонів Української держави. Про це довідуємося з його листа до підполковника

⁹ Посівнич, *Воєнний теоретик і практик ОУН*.

¹⁰ Яшан, *Полковник Михайло Колодзінський*, 636–638.

¹¹ Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 2, спр. 465, арк. 1–43.

¹² Там само, арк. 1.

¹³ Там само, арк. 8.

Тимора Омельченка від 5 вересня 1936 року, що в ньому викладено концепцію майбутньої української експансії на схід:

В першій фазі революції, чи радше повстання, ми по увільненню наших етнографічних земель мусимо спинитися над Волгою, а пізніше кинути все здібне до бою на лінію Могилів – Саратов і перенести війну в Казахстан, щоби дати поміч тутешнім нашим кольоністам і загрозили Московські індустрійні осередки в Магнітогорську і Кузнецьку.

[...] Ми, визволившись, не можемо зіставити Казахстан на ласку Божу або Москалям. Він є тісно зв'язаний з нашим визволенням. Так що східні границі нашої держави повинні опиратися на Алтайських горах і Тянь-шану¹⁴.

Колодзінський скептично ставився до здатності казахів створити власну державу: «В Казахстані нема ані одного, що міг би зорганізувати якусь державу. Якщо не будемо там ми, то буде Москва. Але землі дуже великі і казочно багаті»¹⁵. Тому, вважав він, Казахстан має стати колонією України. Згодом Колодзінський розвинув ці ідеї у «Воєнній доктрині».

Остаточну версію цієї праці він створив навесні 1938 року, про що свідчить його листування з Ярославом Стецьком (Карбовичем), якому голова ПУН Євген Коновалець доручив координувати ідеологічну підготову Другого Конгресу ОУН. 10 березня Стецько надіслав Колодзінському офіційного листа такого змісту:

Дорогий Товаришу!

Пропоную Вам опрацювати для нашого журналу¹⁶ реферат під н[азвою] «УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ДОКТРИНА».

До Вашої вступної праці на цю тему пересилаю Вам замітки, які читав уже п. Мудрий¹⁷ і з ними згідний. До Вас належало б, крім історичної ретроспективи, дати і перспективу, базуючи нашу доктрину на тих завданнях, що їх ми ставимо перед Україною. Реферат має бути готовий до 1.VI. ц. р. і пересланий мені¹⁸.

В середині квітня Колодзінський заходився переробляти та розширювати свій реферат. 13 квітня він писав Стецькові: «Хочу забиратися писати доктрину, бо маю ще півтора місяця часу до написання»¹⁹. У машинописі, який зберігається в Архіві ОУН, згадано як недавні події аншлюс Австрії (березень 1938-го) та акції австрійських нацистів після падіння канцлера Курта Шушніга, натомість нотатку про загибель Євгена Коновальця (23 травня 1938 року) вже дописано від руки²⁰. Отже, Колодзінський загалом закінчив працю у квітні-травні 1938 року, коли знову перебував у Італії.

¹⁴ Там само, оп. 1, спр. 93, арк. 98 зв.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Стецько, ймовірно, мав на увазі серію ідеологічних альманахів, які ОУН почала видавати 1938 року замість теоретичного журналу.

¹⁷ Псевдо Євгена Коновальця.

¹⁸ Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 1, спр. 93, арк. 131.

¹⁹ Там само, арк. 132.

²⁰ Там само ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 102, 125.

Хоч у листі Стецька йшлося про реферат-статтю для альманаху, насправді Колодзінський написав працю далеко не журнального обсягу, призначену, судячи зі змісту, для військово-політичного вишколу членів ОУН. Імовірно, пізніше він планував скоротити і переробити її для публікації в альманасі та, можливо, для затвердження Конгресом ОУН, але вже не встиг.

Так постав текст під назвою «Воєнна доктрина українських націоналістів», примірник якого зберігається в Архіві ОУН. Це машинопис із рукописними виправленнями та вставками обсягом 196 сторінок формату близько А4. Кількох останніх сторінок бракує. Судячи з попереднього тексту, на втрачених сторінках йшлося про переваги та небезпеки союзу ОУН із Німеччиною. Імені автора документ не містить, але в тому, що ним був Колодзінський, легко переконалися, порівнявши текст зі згаданою на початку брошурою «Українська воєнна доктрина».

У першій частині «Воєнної доктрини» автор виклав візію історії України як одвічної боротьби хліборобів проти степових орд. Порівняння машинопису з публікацією 1940 року свідчить про те, що деякі фрагменти, насамперед критичні висловлювання про Гітлера і нацистів, зазнали цензури. Колодзінський писав: «...Гітлер в “Майн кампф” зв’язує майже існування німецького народу з здобуттям Сходу Європи, а тим самим робить з цього світоглядovu справу націонал-соціалізму. Нас мусить обурити така експанзивність Гітлера. А що вложили ті пошукувачі “равмів”²¹ у Східну Європу? Скільки крові пролягли вони за нього? Бандити вони міжнародні, які хочуть зробити з України публичний міжнародний дім, щоби могли провадити тут свої хижацькі пляни». Автор «Воєнної доктрини» застерігав, що нацисти дивляться на Україну «як на європейську Абіссинію, яка має служити, щоби Гітлер пересаджував тут надмір німецького населення без найменшого признання і розуміння, що на східно-європейському просторі живе великий нарід, який століттями бореться за своє право, право до життя...»²².

Ясна річ, в окупованому німцями Кракові годі було сподіватися відкрито опублікувати такий текст, та це й не відповідало тодішній орієнтації ОУН на союз із Німеччиною. Тому всі випадки проти Гітлера з публікації вилучено. Втім, як видно з наступних частин «Воєнної доктрини», Колодзінський обурювався планами Гітлера не тому, що принципово відкидав імперіялізм, а тому, що вважав: на сході Європи є місце тільки для однієї імперії – української.

Експансія й імперіялізм – наскрізна тема «Воєнної доктрини». Колодзінський постійно наголошував, що ОУН у своїх державотворчих планах не має обмежуватись етнічними українськими землями: «Не будувати Україну тільки над Дністром чи Дніпром, але Україну в таких розмірах, які їй вимірив самий Творець, коли надавав землі нинішній географічний вигляд. Схід Європи мусить бути наш, бо такий заповіт зіставили нам наші прадіди»²³.

²¹ Raum (нім.) – простір. Автор натякає на нацистську концепцію здобуття «життєвого простору» (нім. Lebensraum) для німців на сході Європи.

²² Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 26.

²³ Колодзінський, *Українська воєнна доктрина*. Ч. 1. [Б. м., б. д.], 21.

«Український нарід не живе на те, щоби спокійно заїдати благодати своїх етнографічних земель і зачаджуватися у власному смороді»²⁴.

Про те, які розміри, на думку автора, Творець вимірив Україні, довідуємось із другої частини – «Военна географія і границі України», – написаної у співпраці з полковником Тимошем Омельченком²⁵. У ній детально окреслено кордони майбутньої держави, до якої, крім усієї сучасної України, мали належати Молдова, чималі частини Румунії, Польщі, Білорусі, Росії (аж до середньої Волги та Каспійського моря), Північний Кавказ, Баку й Апшеронський півострів із нафтовими родовищами²⁶. Та це була лише програма-мінімум: «Так зачеркнута Україна, це ще не є імперіялізм. Це тільки мінімум, з якого не можемо ніяк зречися, бо нам треба такої України, щоб мати вихідну підставу для дальшого поступу вперед. [...] Україна має велику і славну місію до зроблення. По здобуттю України ми маємо станути на східно-Європейським просторі узброєні на чотири сторони і розпочати другий розділ нашої праці, себто опанування центральної Азії, щоби влучити її в круг нашої культури і цивілізації»²⁷.

Однак, перш ніж приступати до виконання цієї «великої місії», потрібно було шляхом переможного повстання визволити етнічні українські землі, розділені між чотирма державами. Його стратегію і тактику Колодзінський розробив у центральному розділі своєї праці – «Націоналістичне повстання» – який публікуємо понижче.

При читанні цього тексту відчувається, що над автором, як і над його соратниками, тяжіла примара катастрофи попередньої спроби здобути незалежність. Колодзінський за всяку ціну прагнув уникнути помилок, які призвели до її втрати, зокрема невміння українських урядів залучити широкі народні маси до боротьби за державність, слабкість і нерішучість влади, взаємне поборювання партій та урядів, зволікання зі створенням регулярної армії. Звідси жорсткі рекомендації: у будь-який спосіб пов'язати маси з повстанням, загнавши їх у «сліпу вулицю»; створити єдину централізовану націоналістичну владу, знищивши всі конкурентні уряди та претендентів на уряд і політиків-угодовців; якомога швидше перетворити партизанські загони на регулярну армію, зліквідувавши самочинних отаманів тощо.

Ще однією помилкою лідерів Української революції Колодзінський уважав надто ліберальну, на його думку, політику щодо «ворожих» націй – поляків, євреїв і росіян. «Военна доктрина» передбачала кардинально відмінні заходи: повне очищення західноукраїнських земель від поляків («вивести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель»), часткове винищення інших «ворожих» меншин («Повстання ОУН має знищити живі ворожі сили на укр[аїнських] землях. ...До тих сил належить рівнож, побіч

²⁴ Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 80.

²⁵ Яшан, *Полковник Михайло Колодзінський*, 652.

²⁶ Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 2, спр. 466. Арк. 49–72.

²⁷ Там само, арк. 78–79.

регулярної армії, ціле вороже населення і всі ті меншини, що ставляться вороже до укр[аїнської] самостійности»), а надто євреїв («чим більше загине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави»).

Деякі фрагменти розділу «Націоналістичне повстання» спонукають наново застановитися над питанням про генезу антипольської акції ОУН–УПА 1943 року. В українській історіографії усталилась думка, що рішення про «деполонізаційну» акцію на Волині визріло в керівництві бандерівської ОУН безпосередньо перед її проведенням як реакція на позицію польського емігрантського уряду та діяльність місцевих поляків²⁸. Читаючи працю Колодзінського, бачимо, що він обґрунтував потребу саме таких дій ще в 1938 року. Втім, не варто поспішати з висновком, що ОУН вже тоді мала чіткий план етнічної чистки і лише чекала слушної нагоди. Невідомо, чи поділяли погляди Колодзінського решта керівників ОУН і чи обговорювали вони такі пропозиції між 1938 і 1943 роками. Проблема потребує дальшого дослідження.

Історик не може обмежитися констатацією того факту, що деякі провідники ОУН уважали винищення «ворожого» населення потрібним для добра майбутньої Української держави. Важливо зрозуміти, чому вони дійшли цих переконань. По-перше, не слід забувати, що Колодзінський дописував «Воєнну доктрину» наприкінці «мирного» десятиліття, яке за масштабами масових убивств і депортацій цивільного населення істотно перевищило досвід кількох попередніх поколінь. «Доба жорстока, як вовчиця» (Олег Ольжич), особливо жорстокою була до українців, мільйони яких стали жертвами комуністичного терору і Голодомору. Щоправда, становище українців під польською владою було далеко не таким трагічним, але й тут фактична дискримінація та репресії за принципом колективної відповідальності породжували почуття національної кривди. Найболісніший слід у польсько-українських відносинах залишила «пацифікація» 1930 року. Жадобою помсти переймалися не лише прості селяни, а й радикально налаштовані політики, що мріяли про відплату ворогам, якими в їхніх очах були не тільки конкретні ініціатори та виконавці репресій, а й «ворожі нації» загалом.

По-друге, соціал-дарвіністська концепція неминучої боротьби між націями була важливим складником інтегрального націоналізму, який становив основу ідеології ОУН. Згідно з його постулатами, нація є не сукупністю індивідів, а колективною особистістю, що охоплює всі минулі, теперішні та майбутні покоління і діє як живий організм. Між націями точиться боротьба за існування, що в ній виживають лише ті, хто має розвиненішу волю до життя, влади й експансії. За Дмитром Донцовим, якого багато членів ОУН уважали своїм духовним батьком, нації, «як це є і в органічному світі, здані на вічну конкуренцію між собою, ...ані навіть дві з них не можуть зміститися на однім і тім самим клаптику землі під сонцем, як не можуть зміститися на однім квадраті

²⁸ Див., приміром: І. І. Ільошин, «Бойові дії ОУН і УПА на антипольському фронті», *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія*. Розд. 5. (К., 2005), 294.

шахівниці дві різнокольорові фігури: слабша (в даний момент) мусить уступитися, аби її місце зайняла сильніша»²⁹. Звідси – лише крок до визнання потреби етнічних чисток, і послідовники Донцова його зробили.

Ставлення ідеологів ОУН до євреїв змінювалося від пропозицій співпраці з ними в побудові Української держави на початку 1930-х років до різко антисемітських публікацій наприкінці того ж десятиліття³⁰. Поширенню войовничого антисемітизму сприяли уявлення про чільну роль євреїв у злочинах комуністичного режиму в СРСР й у світовому комуністичному русі. Новий міт «жидо-комуни» накладався на давні стереотипи єврея – лихваря, орендаря і ворога християнської віри. Деякі члени ОУН поділяли поширену в антисемітській літературі тезу про шкідливість змішування з «бездомно-бездержавною» «єврейською расою», що, мовляв, може призвести до «ожидовлення» українців і втрати ними державницького інстинкту³¹. Тим-то і Колодзінський виключав євреїв із планів майбутньої денаціоналізації (українізації) меншин.

Згадаймо, що в 1930-х роках принцип колективної національної відповідальності застосовували на практиці не лише нацисти та інтегральні націоналісти, а й авторитарні режими багатонаціональних держав, адміністрації колоніальних імперій, не кажучи вже про сталінських «інтернаціоналістів», які саме тоді розпочали масові депортації за національною ознакою. На цьому тлі етнічний екстремізм радикального крила ОУН не виглядає винятковим.

Інші фрагменти розділу відбивають дискусії, які точилися в українському підпіллі та еміграції довкола стратегії визвольної боротьби. 1938 року ймовірним уважався такий сценарій розвитку, коли блок фашистських держав спільно з Польщею розпочне війну проти СРСР, внаслідок чого у Наддніпрянській Україні вибухне повстання проти більшовиків. Деякі політики радили за таких обставин утриматися від повстання в Західній Україні, щоби не послаблювати антибільшовицький фронт. Колодзінський категорично відкидав такий погляд і з притаманним йому максималізмом наполягав на тому, що, незалежно від міжнародної кон'юнктури, повстання слід піднімати водночас і проти СРСР, і проти Польщі, стверджуючи так соборність України: «Ми мусимо вічно повторяти... що ми боремося за Україну Соборну й що на жадну іншу концепцію ми не згодимося, хоч би ми мали й цей раз програти. Така геройська програна не є програною, бо з її традиції виростуть нові борці, так як нинішні націоналісти вирости з традиції визвольної війни».

«Воєнна доктрина» часом справляє враження нестримної мегаломанії: ще не звільнивши жодного клаптика українських земель, автор пише про майбутню «дефіляду» переможних українських військ вулицями Москви та Варшави, про панування над сходом Європи, про українську імперію від Карпат до Центральної Азії. Припускаю, Колодзінський, накреслюючи такі

²⁹ Д. Донцов, *Твори*. Т. 1. (Львів, 2001), 282.

³⁰ М. Савицький, “Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947,” *Nationalities Papers* 39 vol., 3 (2011): 315–352.

³¹ Див., наприклад: В. Мартиненко, «Жидівська проблема в Україні», в *Ідея в наступі. Альманах* (Лондон, 1938), 24–47.

далекосяжні, майже фантастичні, завдання, думав не лише про воєнно-політичну стратегію, а й про виховання молодих націоналістів. Цілком у дусі донцовського «ілюзійонізму» він уважав, що лише образ майбутньої імперської величі, хай навіть ілюзорний, може звільнити українців від рабського почуття нижчости щодо ворогів і спонукати до революційного чину.

В останніх розділах «Воєнної доктрини» Колодзінський обговорив роль української еміграції в націоналістичній революції, запропонував проєкт української військової експансії до Центральної Азії та перетворення Казахстану в український домініон, розглянув перспективи українського «прометеїзму» і месіанізму та питання можливих союзників ОУН у війні за незалежність і за українську імперію.

«Все мусить бути у нас велике, а особливо наша смерть. Побіда наша є в руках Бога, але героїстство наше є в наших руках»³², – писав Колодзінський у «Воєнній доктрині». Вже за кілька місяців йому довелося скласти іспит на вірність своєму життєвому кредо. 15 березня 1939 року, в день проголошення незалежності Карпатської України, Колодзінський (полковник Гузар) став на чолі її нечисленних збройних сил. Угорські війська вже наступали на Хуст. Командувач Карпатської Січі розумів безнадійність опору, але вважав, що українська честь не дозволяє відступити без боротьби, тому послав своїх слабо озброєних і поспіхом навчених січовиків у нерівний бій. Коли дальша оборона стала неможливою, він із частиною січовиків спробував відступити в гори, але потрапив у полон. 18 або 19 березня його розстріляли у солотвинських соляних копальнях³³.

Наскільки було поширено в середовищі ОУН ідеї, які проголошував Колодзінський? Немає підстав уважати, що його праця набула статусу офіційної доктрини ОУН. Немає даних про те, що Провід ОУН будь-коли офіційно затверджував «Воєнну доктрину українських націоналістів». Ми можемо обґрунтовано припускати тільки те, що серед активу ОУН існувала група, яка дотримувалася радикальних поглядів і на майбутнє повстання, і на вирішення «польського» та «єврейського» питань, і на перспективи прийдешньої «української імперії». Дальші дослідження мали би з'ясувати низку питань: наскільки численною та впливовою була група однодумців Колодзінського; наскільки відомою була його праця серед членів організації; нарешті, чи існував зв'язок між теоретичними викладками діячів ОУН 1938–1939 років і практичними діями ОУН(б) й УПА під час Другої світової війни?

Ідеї, що їх виклав Колодзінський у «Воєнній доктрині», безперечно, були близькими не лише йому, а і прихильникам найрадикальнішої течії націоналістичного руху. Їхній відгомін можна простежити, зокрема, в документах ОУН(б) часів Другої світової війни³⁴. Якою мірою ці ідеї вплинули на прак-

³² Архів ОУН у Києві ф. 1, оп. 2, спр. 466, арк. 23.

³³ Яшан, *Полковник Михайло Колодзінський*, 644–650.

³⁴ Див., наприклад: *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.: Збірник док-тів і мат-лів*, Упор. О. Дзюбан; під заг. ред. Я. Дашкевича і В. Кука, 3–8 (Львів; Київ, 2001), 15–56.

тичну діяльність ОУН під час війни? Це питання далі лишається відкритим. У кожному разі публікація і дослідження теоретичного доробку Колодзінського є важливими для ліпшого розуміння не лише інтелектуальної історії, а й практики українського організованого націоналізму.

Публікуючи понижче розділ «Націоналістичне повстання» з «Военної доктрини українських націоналістів», максимально зберігаємо мову оригіналу, але водночас виправляємо очевидні друкарські похибки, вноормовуємо пунктуацію, написання слів разом, окремо та через дефіс, впроваджуємо апостроф. Підкреслення в тексті належать авторові. Рукописні вставки до машинопису позначено кутовими дужками. У квадратних дужках розкрито скорочення (крім абревіатур, поданих у переліку скорочень) і вставлено пропущені слова.

Насамкінець висловлюю щиру вдячність старшому науковому співробітнику Інституту української археографії та джерелознавства НАН України Юрію Черченку за допомогу в користуванні фондами Архіву ОУН у Києві.

*Пояснення галицьких діалектизмів
і рідковживаних слів:*

апровізація – постачання	магазин – склад
вділ – вниз	масакра – бійня, різанина
взглядно, зглядно – або	мильний – помилковий
вигляди – шанси, можливості	мрачний, мрячний – туманний
вислід – результат	на рати – тут: частинами
витереблення – винищення	ненадійно – несподівано
галапас – дармоїд	нерозлучимий – невилучний
дефіляда – парад	після (чого) – тут: згідно з (чим)
децидувати – вирішувати	приноровити – пристосувати
ділати – діяти	програна – поразка
доконувати – здійснювати	ривалізувати – конкурувати
домів – додому	склеп – крамниця
драстичний – різкий, крайній	стрих – горище
евіденція – облік	стяг – військова частина
жалувати – жаліти, шкодувати	шилдь – прикриття, вивіска
замір – намір	шлямазарний – нестаранний, розхлябаний
заосмотрення – забезпечення	шпихлір – житниця.
зрізничкований – розрізнений	
лучба – зв'язок	

Перелік скорочень у публікації:

Г.П.У. – Государственное политическое управление
З.У.З., ЗУЗ – Західні Українські землі
М.Т.С. – машинно-тракторна станція

С.С. – Січові стрільці
С.У.З., СУЗ – Східні Українські землі
О.У.Н. – Організація українських націоналістів
У.Г.А. – Українська Галицька армія
У.С.С. – Українські Січові стрільці

Oleksandr ZAITSEV

Military Doctrine of Mykhailo Kolodzins'kyi

Military Doctrine of Ukrainian Nationalists is the main and final work by the theorist and activist of the Organization of Ukrainian Nationalists Mykhailo Kolodzins'kyi, written shortly before his death. This document deserves careful analysis as an important source not only for the study of the OUN's military doctrine, but also for learning about the intellectual history of organized Ukrainian nationalism in the 1930s. Filled with the cult of force, war, heroism, and expansion, the work reflects the mentality of young Galician Ukrainians, whose worldview was formed by Dmytro Dontsov's 'active nationalism' and by 'the Age of Extremes' that began in 1914.

The introductory article to the publication of the chapter "Nationalist Uprising" from the *Military Doctrine* gives a brief biography sketch of Kolodzins'kyi, considers the circumstances of writing *Military Doctrine* and analyses the content of the work, especially the published chapter.

There is no reason to consider that the Kolodzins'kyi's work acquired the status of the OUN's official doctrine. One can reasonably assume only that there was a group among the OUN's activists that followed the radical views on the future uprising, solutions of the 'Polish' and 'Jewish questions', and prospects for the future 'Ukrainian empire'. Further studies have to clarify a number of questions: how well-known was Kolodzins'kyi's work among the Ukrainian nationalists; how numerous and influential was a group of like-minded members of the OUN; and finally, whether there was a connection between the theoretical ideas of the OUN's activists in 1938-1939 and the practical actions of the OUN (Banderites) and the Ukrainian Insurgent Army during World War II?

Archive sources

Arkhiv OUN u Kyjevi f. 1 (Orhanizatsija Ukrai'ns'kykh Natsionalistiv), op. 2; spr. 24; spr. 93.

Bibliography

Budzhak M., Pol's'ke povstannja 1863 r. L'viv, 1929
Carynnyk M., Foes of our rebirth: Ukrainian nationalist discussions about Jews, 1929–1947 // Nationalities Papers 39 vol., 3, 2011

- Dontsov D., Tvory. T. 1. L'viv, 2001
- Il'jushyn I., Bojovi dii' OUN i UPA na antypol's'komu fronti // Orhanizatsija ukrai'ns'kykh natsionalistiv i Ukrai'ns'ka povstans'ka armija. Rozd. 5. K., 2005
- Jashan V., Polkovnyk Mykhajlo Kolodzins'kyj, Horodenshchyna: Istorychno-memuarnyj zbirnyk, red. M. G. Marunchak. (Ukrai'ns'kyj arkhiv, XXXIII). Nju Jork; Toronto; Vinnipeg, 1978
- Kolodzins'kyj M., Ukrains'ka vojenna doktryna. Ch. 1. [B. m., b. d.]
- Lisina S. O., Vijs'kovyj teoretyk OUN – M. Kolodzins'kyj // Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika». Serija: Derzhava ta armija 584. L'viv, 2007
- Martynets' V., Zhydivs'ka probljema v Ukraini // Ideja v nastupi. Al'manakh. London, 1938
- Posivnych M., Vojennyj teoretyk i praktyk OUN. www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=2494
- Ukrains'ka vojenna doktryna. Ch. 1. Toronto, 1957
- Ukrains'ke derzhavotvorennja. Akt 30 chervnja 1941 r.: Zbirnyk dok-tiv i mat-liv, Upor. O. Dzjuban; pid zah. red. Ja. Dashkevycha i V. Kuka, 3–8. L'viv; Kyiv, 2001

Михайло КОЛОДЗІНСЬКИЙ

Націоналістичне повстання

*Розділ із праці
«Воєнна доктрини українських націоналістів»*

Завданням О.У.Н. є:

- 1.) викликати повстання на всіх укр[аїнських] землях;
- 2.) надати йому зорганізовані форми й зорганізувати з повстанчих мас укр[аїнську] націоналістичну армію;
- 3.) поширити й закріпити владу на укр[аїнських] землях;
- 4.) знищити живі ворожі сили й перенести війну на ворожі землі.

До 1.) Укр[аїнське] націоналістичне повстання може тільки тоді вдатися, як українські маси будуть пересяклі ідеологією О.У.Н. Треба, одначе, брати рівнож в наші пляни, що міжнародні воєнні події можуть прискорити вибух повстання на Україні, заки націоналістична ідеологія вспіє опанувати до коріння українські маси. Одначе навіть тоді, як міжнародні події приспішать вибух повстання в Україні, то його позитивний вислід залежатиме тільки від вибухової сили укр[аїнського] народу. Тому вислід визвольних змагань укр[аїнського] народу й його будучність залежить від енергії і сили, які він виявить в часах повстання. Всяке повстання мусить мати сильну організацію, щоби воно не виродилося у звичайний бунт без позитивних здобутків. Організація революційного проводу відбувається з гори на діл, так само як при регулярній армії. Повстання буде мати від самого початку належний напрям, якщо в округах, повітах (районах), селлах чи колгоспах існує вже з гори місцева націоналістична, революційна влада. Така влада мусить мати велику моральну вартість, силу волі, віру, рішучість і безоглядну відвагу. Місцеві націоналістичні провідники мусять вміти скоро орієнтуватися, бо в час повстання буде повно таких ситуацій, в яких тільки самостійне блискавичне рішення зможе запевнити перемогу повстанню. Такі прикмети мусять посідати нинішні націоналісти. А можна це досягнути тільки тоді, коли вже нині будуть знати всі на-

ціоналісти воєнну доктрину українських націоналістів. Тоді найменший націоналіст з якогось забутого колгоспу, радгоспу чи волинського, взглядно закарпатського, села буде ділати в ім'я вимог тої доктрини.

Зорганізовані націоналісти творять авангард повстання. Кожний український націоналіст мусить бути в першій мірі жовніром. Дальшу й головну силу повстання становлять всі Українці, які не виступлять проти нас зі зброєю в руках, як, приміром, комуністи. Рівнож поміч національних меншин як Татарів, Німців чи Болгарів треба прийняти, з виїмком Жидів. Українська маса не може позістатися нейтральною в часі повстання. До повстання треба втягнути цілий український нарід, а націоналісти мають провадити й надавати націоналістичну форму повстанню.

Найголовніше завдання спочиває на провідниках націоналістичної організації по селах взглядно колгоспах. Це є найменші організаційні клітини О.У.Н. на З.У.З. На З.У.З. село буде робити повстання, в містах переважає ворожий елемент. На З.У.З. село мусить зробити повстання і йти на місто, а тим самим повстання на З.У.З. буде відбуватися з долини, а не згори. Тому нема для нього взірців з польського повстання або московського, яке відбувалося в містах, а села годилися з доконаним фактом. Село нищило дідичів і інших ворогів нової, революційної влади, й вже було по революції. На З.У.З. села мусять облягати великі міста, як 1918 р. Львів. Українське мійське населення буде тільки тероризувати місто й в цей спосіб допомагати селови. Так само на Закарпатській Україні й на Буковині головну ролю під час повстання буде грати село.

Інакше справа представляється на С.У.З. Великі міста на С.У.З., як Київ, Харків і Одеса, мають релятивну більшість українського населення, а середні міста, як Полтава, Херсон, Дніпропетровськ, Запороже, Єлисаветград, Миколаїв, мають переважаючу більшість укр[аїнського] населення. Навіть Донецький басейн має такий процент укр[аїнського] робітництва, що воно має всі вигляди захопити промислові осередки революційною дорогою. В той спосіб на С.У.З. повстання буде відбуватися рівночасно згори й з долини, себто міста і села виступлять рівночасно. При доброму проводі під час повстання ані один ворог не буде мати змоги втечи з українських земель або зорганізувати оборону.

Треба мати на увазі, що в українській націоналістичній революції вирішальним чинником буде національна ненависть, і в такому випадку жадна соціально ворожа верства не буде мати до ньої вступу. Що на всіх укр[аїнських] землях зазублюються тісно гнет національний із соціальним, то це тільки додасть сили нашому повстанню і зробить наші боєві кличі яснійшими й сильнішими в ударі.

Всяке повстання мало й буде мати тим більші вигляди на успіх, чим більшу територію воно обхопить. Повстання не можна сконцентрувати в часі й просторі, як регулярну армію, до великих і рішучих ударів. Повстання ділає на великому просторі, подібно як процес випаровування, а тим самим розпорошує ворога на просторі. Чим більша територія обнята повстанням, тим слабший ворог. До поширення повстання потрібно певного часу. Повстання

не буде мати всюди однакову силу. В одному місці буде напруження більше, а в другому менше. Однак з часом воно обійме ворожі сили як полум'я. Під час повстання не грає ролі, чи терен, обнятий повстанням, має багато населення, чи мало, й чи воно багате, чи бідне. Є загально знаною річчю, що бідне й загартоване в біді населення виказує найбільше бойових прикмет. На початку повстанці не повинні пориватися на великі ворожі сили, а тільки стреміти поширити засяг повстання у вороже запілля, тому що тут є, звичайно, мало ворога, й населення має більшу відвагу до виступу.

Велике значіння має для повстання опанування малих повітових міст. Вже в перших початках повстання багато таких міст буде в руках повстанців, але багато буде таких, що не буде змоги здобути в перших днях. А малі міста значать багато для висліду цілого повстання. В таких містах є залізнична стація, почта, більша скількість зброї, склепи, аптеки, малі фабрики, певна скількість авт і автобусів. Опанування такого міста має для повстанців величезне значіння. Повстанці можуть припинити залізничну комунікацію, маючи в руках стацію, або самі в певних розмірах користати з неї. Захоплення повітового міста параліжує ворожі руки в повіті. Ворог не буде мати змоги швидко пересувати свої відділи, а повстанці будуть мати час і средства краще зорганізувати себе до оборони. Даліше заняття повітового міста дає змогу опанувати й обхопити своїми розпорядками сусідні села й призвичаїти населення до революційної влади, як рівнож втягнути його в революцію. В містах, далеких від головних або поважних ворожих сил, можна зорганізувати сильну базу, зглядно оборонний табір, для знищення якого ворог буде мусів зужити велику кількість своїх сил. Це буде ослаблювати його в іншому місці, а повстанці будуть мати змогу поширювати повстання на ворожих задах. Одним словом, здобуття і оборона малих міст дає змогу кристалізації повстання. Із пливкого стану починають утворюватися точки оборони, як це бачимо в Іспанії. Якщо українські повстанці здобудуться на такі оборони, як Альказар¹ в Іспанії, то перемога буде по їх стороні. Але найбільша користь із заняття і оборони малих міст є ця, що повстанська влада буде мати змогу зорганізувати більше боєвих відділів, які в початках будуть мати вигляд напіврегулярних, а з бігом часу, по певній боєвій практиці приберуть вигляд і форму регулярного війська. Це будуть вже перші відділи революційної, націоналістичної армії.

Такі відділи можуть бути добре озброєнні й мати велику рухливість, бо по заняттю малих міст впадуть в руки повстанців средства комунікації і відповідна зброя. Особливо на С.У.З. мають велике значіння малі міста, бо там будуть поважні склади воєнних припасів.

Важною в початках повстання є взаїмна поміч, яку мусить дати село селові, колгосп колгоспові, а повіт повітові. Село, чи колгосп, що перевело удатне повстання, мусить спішити сусідньому на поміч, що не має досить сил справитися з ворогом. Села одного повіту мусять спішити на поміч населенню в повітовім місті, або навіть і здобути місто, та даліше спішити на поміч сусідньому повітові. Точного шаблону не можна тут подати, однак рішає засада Наполеона, що відділ, який не має точно означеної задачі, спішить все на

поміч, де чути гук гармат. Ця засада є особливо важною для повстанців, які в початках не будуть мати спільної команди, зв'язку й генерального штабу. Бо загальний вислід повстання мало скористає на цьому, як якесь село чи колгосп знищить в себе ворога й заложить в себе «Холодний Яр»². Повстанці мусять шукати ворога. Ми вже раз пережили революцію, яка не хотіла вийти поза свій повіт. Це був 1918 рік. Тоді майже без жертв переведено переворот на З.У.З., але на цьому безкровному перевороті й скінчилося. Не було зрозуміння, що треба йти на підмогу в це місце, де ворог збирається до протинаступу. Майже місяць боролася горстка війська в мурах Львова, а Край не післав підмоги, хоч на місцях не було ворога. Якби вже першого дня по перевороті кожний повіт в Галичині вислав був курінь війська під Львів, то найдалі за кілька днів було би в мурах Львова кількадесять тисяч революційного війська, яке було би втопило польський спротив в самому зародку й не дало йому розвинутися. Замість того на З.У.З. тішилися тоді з легкого перевороту й не обчисляли цілоти. Меткий, підприємчивий, відважний і ризиковний місцевий повстанчий провід буде запорукою додатнього вислїду повстання. Засада «моя хата з краю, я нічого не знаю» є злочином в таких випадках. Подавати поміч сусіднім селам чи колгоспам буде особливо важним в нашому повстанню, бо ми будемо мати до побороювання не тільки збройну ворожу силу і ворожу адміністрацію, але й цивільний ворожий елемент. Все московське робітництво й всі польські кольоністи, що знаходяться на українських землях, є ще більшими ворогами української націоналістичної революції, як збройна ворожа сила. Перші хвилі нашого повстання мусять бути звернені проти московського, польського й румунського* елементу, щоби мати безпечні зади при дальшій боротьбі зі збройною ворожою силою. А це може нам удатися, коли ми несподівано заскочимо вороже населення і напіввійськові організації й знищимо їх, заки прибіжить їм на поміч військова сила.

Кожне повстання є жорстоке й кроваве, а тим більше буде таким наше, націоналістичне. Не можна потішати себе легкою побідєю, особливо українське село потерпить багато в повстанню. В часах повстання не буде пощади для колгоспу чи села, хоч би воно було навіть невинне. Українське село мусить прийняти боротьбу з ворогом, бо воно має тільки дві можливості. Коли не буде ставити ворогові спротиву під час загального повстання, то ворог без страт спалить його, а людей здешятує або вивішає. Коли ж село буде боронитися, то або оборонить себе, або ворог здобуде його й знищить. В обидвох випадках, користь буде по стороні О.У.Н. Масу є тяжко пхнути до спротиву, але, як вона вже відважиться, то тоді є страшна. В нас мусить бути законом, що жадне українське село не може без спротиву здаватися ворогові й добровільно класти голову під ніж. Це викликало би упадок духа доколичного населення, а ворога тільки роззухвалило <би>. Тому є важним вже під час вибуху повстання зв'язати масу з самим повстанням, щоби вона була примушена ставити пізнійше опір ворогові. Одним словом, масу треба загнати в

* Закреслено «зглядно чеського».

сліпу вулицю під час повстання, де вона мала би до вибору побіду або смерть в боротьбі. Може декому буде виглядати задрастичне таке сформулювання, одначе, тим не менше, це таки буде есенцією нашої воєнної доктрини під час повстання. Великий і здоровий нарід мусить вибороти собі волю або згинути по-геройськи в боротьбі.

Як треба поступати прововоді, щоби масу загнати в сліпу вулицю, не належить до воєнної доктрини, бо це поступування не буде однакове по всіх українських землях. Одначе, на всіх українських землях залежить вислід повстання від почувань маси. Лише під час повстань народи переживають найвищий підйом духа, й лише тоді людські пристрасти осягають вершок кипіння. Хто зуміє послужитися тими пристрастями, використати їх, дати їм ідеологічне оформлення, як рівнож спрямувати їх в один бік до наступу, цей творить переворот в історії.

В повстанню висувається на перше місце жорстокість і ненависть. Не ходить мені доказати, що жорстокість є нерозлучиме явище повстання чи революції, бо події в Україні за часів минулої визвольної війни й під час перших років колективізації занадто болючо свідчать, що це є – жорстокість і ненависть. Наші вороги на протязі цілої історії поводилися з нами дуже жорстоко. Ми тільки тоді будемо мати моральну перевагу над ними, коли виявимо ще більшу жорстокість супроти них. Маса прагне пімсти за свої жертви, і не треба докучати* її під час виконування тої пімсти заповіддю про любов до ближнього. Зрештою, український нарід не виказував ніколи безпотрібної жорстокости й ненависти. Це тільки наші вороги впоїли в нас, що ми жорстокі, покликаючись на події за повстання Хмельницького. Одначе тоді не було так страшно в Україні, бо ж поляки цілий час повстання домагалися, щоби шляхта, а з нею і жиди вернули до своїх маєтків. Супроти ворожого елемента треба вказати таку жорстокість в час повстання, щоби десяте покоління боялося поглянути в бік України, а не то мати охоту йти на неї підбоєм. Жорстокість і ненависть мусить бути однакова як до історичного ворога, так і до свого, який є проти повстання або старається переводити в життя якусь іншу ідеологію або політичну концепцію, як націоналістична. З вибухом повстання треба розв'язати всі політичні партії і все й всіх підпорядкувати повстанчій націоналістичній владі. Зрештою, саме повстання поділить українську суспільність на наших прихильників, нейтральних і противників. Нейтральних треба буде всіма способами втягнути в повстання, а противників треба буде уважати ворогами й приноровити до них таку кару, як до ворогів.

Побіч жорстокості й ненависти, повстання відзначається тим, що має нахил руйнувати все, що носить вороже п'ятно або репрезентує ворожу неволю. Маса не розбирає, що треба нищити, а що оставити, що має велику вартість, а що безвартісне, що є патріотичним ділом, а що вандальським. Ідея, в ім'я якої робиться повстання, виправдовує і освячує крайні вандалізми й найбільш гидкі жорстокости.

* Надруковано над рядком замість закресленого «витикати».

Гаслом кожного повстання є нищити вороже майно. І тут не може бути винятків чи застережень. Бо коли від маси жадається найбільшої жертвенності, а саме жертви крові, то вона ніколи не зрозуміє тих розумових причин, які забороняють її нищити матеріальне вороже майно.

Ще тепер бувші українські жовніри з У.Г.А. говорять, що Львів можна було здобути 1919 року, «бо хлопці добре билися, але наші старшини не хотіли стріляти гарматами на Львів, бо жалували камениць». Дуже примітна пересторога для українських націоналістів. Поминаючи на боці зручність ворожій пропаганди, яка вміла вщепити в українських жовнірів недовір'я до своєї команди, хоч правду сказавши це недовір'я мало деяку підставу. Тепер вже є знаним, що по заняттю Вовчух під час облоги Львова³ хлопський розум говорив, щоби II корпус У.Г.А. робив штурм на Львів, бо там були тільки слабкі сили, й, зрештою, засади стратегії так диктували. Але Начальна Команда У.Г.А. побоювалася, що коли II корпус здобуде Львів, то його стяги здеморалізуються у великому місті й втратять свою бойову вартість, тому не наказала другому корпусові наступати. В цьому місці не є для нас важним спосіб думання Нач[альної] Ком[анди] У.Г.А., але жовнірської маси У.Г.А. Ця маса відчувала, що ті львівські камениці й цегольні – це свідки поневолення і ворожій сили. Маса відчувала, що, як довго стоять камениці у Львові, так довго той Львів буде ставитися до неї ворожо й чигати, щоби її знова поневолити. Треба мати все на думці, що маса інстинктивно прагне знищити все, що в її очах є власність ворога або підносить його силу. Я маю на думці польські двори на З.У.З. і мотомеханізовані станції зглядно урядження в колгоспах і радгоспах на С.У.З. Тут не можна давати поради масі, чи двори й колгоспи палити, а рільниче знаряддя нищити. Маса сама знає, що зберечи. Якщо якийсь колгосп зробить повстання, то він не спалить авта, якщо там будуть, але зужие для своїх комунікаційних средств. Так само на З.У.З. ніхто не вистріляє коней землевласників, тільки забере їх на потреби повстання. В нинішніх часах мотомеханізовані станції на С.У.З. і польські двори на З.У.З. відіграють таку ролу в поневоленні українського народу, що нарід майже утотожнює їх з самою неволею. М.Т.С. (мотомеханізовані станції) тримають фактично в економічному й до певної міри в політичному поневоленні укр[аїнський] нарід на С.У.З. Проти цих модерних «цистадель» московського імперіялізму звернена вся ненависть укр[аїнських] селян. Треба власне під'юдити ту ненависть проти М.Т.С., бо по знищенню їх впаде ґрунтовно ціла економічно-експропріяційна система Москви в Україні. Безперечно, що укр[аїнське] населення стане перед маревом голоду – коли знищить М.Т.С. і позбавить себе в той спосіб господарських знарядів. Це, мабуть, наводить деяких націоналістів, щоби порадити укр[аїнським] масам на С.У.З. не нищити речі потрібні до управи рілі, бо мовляв не будуть мати чим управляти землі й забракне колачів. Такий погляд розчуленого емігранта відкидає щоденна практика революційної боротьби на С.У.З. Коли якийсь нарід дає кілька мільйонів жертв з голодової смерти, тому що не хотів згодитися добровільно на колективізацію, то такий нарід готов вкинути в горючий доготь такого дорадника, що під час повстання не буде давати поради, як скоро й ра-

дикально знищити ворога, але буде дзявкати про це, щоби не дай Боже не розбилося якесь колесо в тракторі. Зрештою, з політичного боку є дуже важним, щоби власне розбити на початку повстання М.Т.С., бо хоч населення буде позбавлене всіх рільничих машин, то все ж таки користь буде більша, бо Москалі стратять свої твердині. Зрештою, зі знищенням М.Т.С. не буде ще населення позбавлене всіх рільничих знарядів і можливостей управи рілі. В Советській Україні знаходиться тепер близько 3 000 000 коней. Великий процент землі обробляється ще й нині кіньми. Український селянин певно без жертв з голоду переведе тракторну обробку землі на кінну. Там, де не буде коней, то селянин мотикою обробить землю на бараболю і огородину. Зрештою, і всі трактори не будуть знищені. Безперечно, що на другий рік по повстанню, Україна не буде «шпихлірем Європи». Треба буде чекати кілька років, заки наплодиться відповідна скількість коней і викується відповідна скількість плугів. Але повстання не робиться на це, щоби Україну робити на другий день шпихлірем Європи, але на це, щоби мати свою державу й змогу вільного життя і розвиватися.

Ми мусимо сказати, що навіть тоді, коли би укр[аїнський] нарід станув перед маревом голоду, то його першим завданням є і буде нищити колгоспи, радгоспи й М.Т.С., бо це є бастіони московсько-большевицької економічної системи й політичного поневолення укр[аїнського] народу. З військового боку нищення М.Т.С. є особливо важне, бо большевицька армія знайде тут свою базу в операціях на західньому фронті. Ніхто з українських націоналістів не в силі дати нині пораду, як має укр[аїнський] селянин обробляти землю під час повстання, як не стане колективів і М.Т.С. Одначе всі, що знають і відчувають душу укр[аїнського] селянина й мали стик з його правічною рільничою культурою, будуть спокійні за його роботу на полі. Як не буде плуга, то селянин здійме десь зі стриху середньовічне старе, деревляне рало й поскородить чорнозем. Як не буде коней, то запряже корови, яких на Советській Україні є нині більше як 5 000 000. Коли ж не стане коней і коров, то селянин мотикою обробить стільки землі, щоби не згинуті з голоду. А мотики вже не забракне, бо її мав і <печерний>* чоловік.

В кожному разі не буде голоду в Україні, якщо наше повстання буде тріумфувати, й чорнозем не буде гірше оброблений, як тепер моторами, бо за плугом буде йти вільний ратай Соборної України, й <Бог> мусить благословити його працю. Не було голоду в Франції, як селяни французької революції знищили господарський інвентар своїх феодалів і мотиками почали обробляти землю, яку їм дійсно дала на власність одинокий раз в історії революція.

Трохи інакше мається справа з польськими дворами на З.У.З. Польський двір не є тільки визискувачем робочої сили укр[аїнського] села, але також символом польської влади й центром деморалізації. У дворі громадається всі польські сили. Кожний Поляк знаходить там моральну й матеріальну поміч. Звідси беруть початок всі польські патріотичні імпрези. Польський «ксьондз»,

* Закреслено «перший».

учитель, діточа шкілка, стшелец і вся польська голота знаходить пристановище в дворі. В польському дворі стають покритками всі українські бідні дівчата, що стають тут на роботу.

За це все, власне, й ненавидить українське село польський двір. Польський двір як мешкальний будинок не має для нас значіння.

Дуже дивний видається погляд, а здається, що навіть порада, на підставі якої польські двори треба вратувати від руйнуючого запалу толпи під час повстання, бо з них будуть добрі приміщення для шкіл в Українській Державі, яка в початках не буде мати средств збудувати школи чи якісь інші потрібні будинки.

Воєнна доктрина каже, одначе, що треба знищити до фундаменту польські двори й на тому місці зробити спортивні площі, щоби молода генерація юнаків Соборної України гартувала своє здоровля на тому місці, де прадіди й батьки тратили силу й честь.

Якщо укр[аїнський] нарід вийде побідною рукою з повстання, то кожне укр[аїнське] село збудує собі школу, яка би не тільки духом, але зверхною формою нагадувала, що в Україні настали нові часи й що школа являється центром духовного відродження на селі. Український нарід був би дійсно найбільший непотріб на світі, якби не вмів використати природних багатств української землі, як каміння, заліза й лісів, і збудувати величаві школи для свого молодого покоління.

Неспалений польський двір чи існуючий колгосп кпив би з нашої революції і наводив би на масу пригноблення. Не знищені свідки неволі були би для маси грізним мemento, що прийде день відплати, що марно пішли зусилля повстання, бо комуністи, Москалі чи Поляки вернуть, щоби знова засісти у своїх дворах. Не можна здержувати або обмежувати здорового гону маси знищити все вороже, яке вона плекає в душі й лучить тісно з додатним вислідом повстання. Пощо здалося ошаджування польських дворів, під час відвороту У.Г.А. 1919 року за Збруч? Хиба на це, щоби двори сталися осередками, де концентрувався польський спротив, а по відвороті У.Г.А. польське військо мало добрі місця на відпочинок і потрібні магазини.

А пощо здалася великодушність Нач[альної] Ком[анди] У.Г.А., яка строго заборонила нищити нафтовий басен в Дрогобичі й Бориславі? Безперечно, що це був чемний реверанс Нач[альної] Ком[анди] в сторону Мирової Конференції, але рівночасно це був незугарний і не військовий афронт в сторону української армії і самого поняття про суть і правила війни. Чи не краще було знищити ґрунтовно цілий басен, щоби поляки й донині не могли користати з нього! Було би остало більше нафти для будучої Української Держави. Треба дійсно дивуватися, що загал галицької армії не вияснив собі в інший спосіб, як це думала Нач[альна] Ком[анда], заборону нищити нафтовий басен.

Треба взяти під увагу, що повстання в Україні буде відбуватися серед особливо страшного знищення. Українське націоналістичне повстання має нищити два ворожі імперіялізми, які мають за собою вікові традиції поневолення України. Ця боротьба мусить скінчитися якоюсь катастрофою. Або

нашою, або Московською і польською. Наші вороги будуть тепер подекуди страшніші, як давніше. Утрата українських земель викличе в наших ворогів сором і жаль за втраченими українськими землями, як рівнож пекуче почуття пониження за втраченим історичним мітом. Розпука рятувати це, що було істиною на протязі цілих поколінь, піднесе бойову силу ворогів і вони понесуть страшну війну на молоді революційні сили Української Держави. В цій боротьбі треба буде буквально здобувати кожну хату, кожне село чи колгосп і кожну фабрику. Тому треба бути приготованими до цього рода війни. Треба із нашої сторони розбудити в масі всі пристрасти, всю довговічну ненависть до ворогів, за це, що вони понижували й поневолювали Україну, видерли нам наше право до життя і розбивали наші мрії про наше історичне призначення панувати над Сходом Європи.

Коли уявимо собі, яким жорстоким буде наше повстання і з якими ворогами буде мати до діла, то дійсно в інструкціях до нашого повстання нема місця на інструкції про такі марні речі, як охорона дворів польських поміщиків чи тих магазинів, що вибудував московсько-більшевицький уряд. Це є запримітивні речі, щоби ними клопотатися. Нам ходить здобути укр[аїнські] землі, хоч би там не зостав камінь на камені. В нинішній Іспанії гинуть не то дрантиві двори польських панів або комуністичні буди, але безцінні твори штуки й архітектури, й ніхто з іспанських націоналістів не жалує за ними. Генерал Франко заповів на руїнах Альказару, що націоналістична Іспанія збудує ще кращі замки, церкви й створить ще величавіші твори штуки. Тим більше нам нема потреби журитися і уважати це недоречністю, як розлючені укр[аїнські] селяни спалять польський двір чи зруйнують магазин колгоспів. По здобуттю української держави наступить період відбудови всього знищеного. І ніхто не може сумніватися, що геній українського народу перевищить самого себе під час періоду відбудови. А все це буде мати п'ятно націоналістичного духа, який виявиться в архітектурі навіть в найменшому й найбільш забутому селі. Я розвівся довше над справою тих польських дворів чи колгоспів, бо їх знищення має для нас символічне значіння, а позіставлення ненарушеними може мати необчислимі шкоди. Маса ідентифікує польський двір чи будинки колгоспу з ворожою владою, і заборона [нищити] чи тільки порада охоронити це все може дати ворожій пропаганді велику зброю проти укр[аїнських] націоналістів. Поляки пустять чутку, що націоналісти бояться нищити польські двори, бо бояться, що поляки можуть знова вернутися і помститися. Така пропаганда остудить запал маси до повстання, й вона займе вичікуюче становище. Комуністична пропаганда буде говорити, що націоналісти буржуї і хочуть оставити для себе двори, щоби пізніше мати, де панувати по скінченню війни на місці польських панів. Порада оставити будинки колгоспів може мати просто катастрофальні наслідки. Маса може зрозуміти, що націоналісти схочуть по скінченню війни завести знова Комуни й поставиться не тільки байдужно, але в певних випадках й ворожо до такої поради. Ми є оборонцями індивідуального володіння землею, і в такому разі всі ті магазини колгоспів і М.Т.С. є непотрібні, бо кожний укр[аїнський] селянин може мати свою комору на збіжа і свій мертвий і живий господарський

інвентар на подвір'ю. Український селянин піде «з вилами на панцирник за землею», і треба йому дати ту землю і не заборонювати спалити й знищити все те, що до цього часу заборонювало йому володіти землею. Що більше, такому нищенню дворів і колгоспів треба надати символічний підклад. От недавно австрійські націонал-соціалісти спалили символічно концентраційний табір, в якому держали їх за часів Шушніга⁴. Нехай так символічно палять укр[аїнські] селяни колгоспи, бо вони є без порівняння гірші концентраційні табори, як той австрійський. Комуністи нищили двори з соціальної ненависти, а ми зробимо це з колгоспами й польськими дворами з національної, тому таке знищення не буде вандалізмом, але символічним знищенням ворожої влади. Для такого нищення треба виробити відповідний ритуал, щоби він пізніше увійшов в історію, як це нині можна бачити в Парижі на пам'ятку знищення Бастилії. В багатьох селах і колгоспах знищення дворів і будинків колгоспів буде самотнім знаком, що дане село чи колгосп приступило до повстання і далось загнати в сліпу вулицю. Зрештою, без такого знищення наше повстання не набере відповідної жорстокості. Націоналістичне повстання мусить бути вульканом, в якому має згоріти все вороже, – мертво й живе. Якщо ми хочемо кинути селянина з вилами на панцирник, то було би несмачною і шкідливою дрібницею доказувати користність полишення <ненарушеними> дворів і будинків колгоспів.

В більшій мірі, як проти дворів і колгоспів, буде звернена ненависть має проти живих сил ворога. Хто є тим живим ворогом для поневоленого народу? В першій мірі озброєна ворожа сила, себто військо, а далше вороже населення на укр[аїнських] землях. Під час повстання це населення не буде таке зрізничковане, як нині. Воно ціле буде помагати ворожій армії. Всі комуністичні організації, стшельци⁵, соколи⁶, поліція, польські кольоністи, московські робітники, українські хруні⁷ або зрадники нарівні з армією є тою живою ворожою силою, з якою боротьба мусить бути безпощадна, жорстока й зоологічна. Бо наше повстання не має тільки за завдання зміну політичного устрою. Воно мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного. Тільки під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент <із>* З.У.З. і в цей спосіб закінчити польські претенсії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив, мусить улягти в боротьбі, а решту треба зтероризувати й примусити до втечі за Вислу. Бо не можна до цього допустити, щоб по здобуттю З.У.З., польський елемент міг тут жити побіч Українців. З.У.З. в будучій Українській Державі має бути чистий під національним оглядом, бо ці землі мають особливе значіння для будучої Української Держави, й тому не буде часу на боротьбу з польським елементом, якщо би такий ще вийшов нерозтрощений зовсім з повстання.

Інша справа на С.У.З., де в східних частинах ще не є означений етнографічний характер земель, а навіть антропологічний тип ще не вироблений. На

* Закреслено «на».

Східних Землях остане багато чужого елемента, помимо жорстокої боротьби, що буде тут вестися. Одначе треба пам'ятати, що чим більше пропаде під час повстання ворожого елемента, тим легше буде відбуватися будова Української Держави й тим сильнішою вона буде.

Ми мусимо вже раз зрозуміти, що Москаль є жорстокий противник, й що цю жорстокість можна знищити тільки приноровленням ще більшої жорстокости. Ходить про це, щоби нашої жорстокости й ненависті надати відповідне моральне оформлення, а не зменшувати чи взагалі гамувати інстинкти маси, як це робили політики з Центр[альної] Ради. Не треба забувати, що ненависть є найстрашнішою зброєю поневоленого народу. Викликання ненависті до всього ворожого, побільшення і практичне пристосування <її> під час повстання буде одною із запорок удачного висліду нашої боротьби.

До II.) Повстанню треба надати організовані форми. Себто повстання мусить мати свою верховну владу, яка має не тільки його викликати, а й ним кермувати. Повстання без сильного проводу є це bestія без голови. Організація повстанчої влади є зовсім відмінна від організації державної влади, хоч повстанча влада становить зародок і підставу пізнішої державної влади. Чим сильнішою і здібнішою покажеться повстанча влада, тим сильніший буде державний апарат.

В українській дійсності повстанчою владою буде під час повстання О.У.Н. Поза цєю владою українські націоналісти не признають жадної іншої влади на українських землях.

Підставою повстанчої влади є повстанча влада по селах, тому під час повстання треба в першій мірі стреміти, щоби в кожному селі і містечку була повстанча влада, готова кожної хвилини виконувати прикази головної повстанчої влади. Попередньо було сказане про значіння сіл і місточок під час націоналістичного повстання. Від їх удатного виступу й вибухової сили буде залежати вислід повстання. Тому повстанча влада на селі чи містечку є найбільш вражливе місце кожної повстанчої влади. З правила повстанча влада на селі мусить бути сконцентрована в руках одного провідника. Від його відваги, знання запанувати над положенням і від його організаційного хисту буде залежати майже все. Провідник села мусить мати зв'язок з безпосередньо вищою владою в повіті, зглядно районі й на приказ цього вищого провідника робить приготування до повстання і його переводить, а що найголовніше організує його. В який спосіб переводиться повстання на селі, не можна подати в якихось певних формах. Правилем, одначе, має бути знищити наперед живу силу ворога, чи це буде рада колгоспу, обсада М.Т.С., станиця І.П.У.⁸, постерунок польської поліції, стшелец, чи узброєні польські кольтоністи, <мадярська жандармерія>* чи румунська сігуранца⁹, зглядно військовий відділ цих ворожих держав.

Коли перший виступ удався, то такий провідник села стає автоматично представником начальної влади, що підняла повстання. Тепер починається

* Закреслено «чеська жандармерія».

його публична робота, бо по знищенню ворожої сили провідник є побідником і паном положення. В цій хвилі такий провідник мусить вміти бути законодавцем, адміністратором, стратегом і суддією. Першим його завданням мусить бути, з'єднати собі масу села. Всіх способів треба вжити, щоби масу втягнути в повстання і зв'язати її з ним. Такі речі, як символічне спалення польських дворів, державних емблемів ворожих держав і інших явних познач ворожої влади й духа ворожої нації, як рівнож прилюдний суд і егзекуція над конфідентами, зрадниками й тими ворогами, які жорстоко знущалися над селом, можуть тільки піднести повстанчий настрій серед маси. Публичні суди мають велике педагогічне й психологічне значіння. Маса бачить, що судиться жорстоко, але й справедливо. Судити треба так, як французька революція свого короля або гетьман Мазепа зрадника Іскру й Кочубея. Не боятися найбільшої строгої справедливості, але рішуче відкинути методи Чека, які були звичайними масакрами і мордами й які може мають оправдання в московській психіці, але нам є і мусять бути чужі. Тому наше повстання мусить бути жорстоке, але й справедливе. Ми мусимо відразу виступити як суверен Української Землі, який не має страху карати публично кожного злочинця. Комуністичних комісарів не можна так мордувати, як большевики царську родину, але так, щоби цілий світ бачив українську справедливість і почуття правості. Тому під час повстання не треба допускати до самосуду. Все треба віддавати судові. По розправі з ворогом явним і тайним мусить провідник приготувати село до оборони й впорядкувати свій повстанчий відділ. Як приготувляти укр[аїнське] село до оборони, не можна подати. Загалом укр[аїнське] село не надається до тривкої оборони, бо легко може впасти жертвою вогню і не становить майже жадньої оборони проти гармат, так як приміром іспанські села, в яких все є муроване з каміння.

Одначе й укр[аїнське] село можна приготувати до оборони перед ворожим відділом, що не має гармат. Ворогом для укр[аїнського] села будуть ворожі літаки. Одначе й проти них можна до певної міри боронитися. Провідник села мусить все зробити, щоби село впхнути до боротьби з ворогом без вигляду на кінцевий вислід. В загальній сумі виграна буде по стороні повстання.

Дальше провідник мусить назначити в селі адміністраційну владу, яка мусить заопікуватися раненими, хворими, дітьми й апровізацією. Село під час повстання мусить творити одну велику родину, опановану одним почуттям і бажанням.

Найважнішим, одначе, завданням сільського провідника буде спішити на поміч сусіднім селам, які не дали собі ради з ворожою владою, а дальше в злуці з боевими відділами сусідніх сіл старатися зайняти повітове місто й взагалі поширювати засяг повстання. Така початкова рухливість повстанців дасть їм перемогу в усіх селах в повіті чи районі, бо хоч би десь у якомусь селі в повіті утвердилася ворожа влада, то це ще не велика загроза, як повстанці із сусідніх сіл прибіжать на час і в зародку зліквідують ворога. Загроза є тоді, як повстанці задовольняються побідою в селі й не спішають на поміч загроженому сусідові. Тоді ворог може одержати поміч з міста, де все ще буде знаходитися

більша ворожа сила. По одержанню помочі ворог буде певно пробувати перебрати ініціативу в свої руки й вирушити на пацифікацію сіл, які обняло повстання. Треба мати все на увазі переворот у Львові 1. IX. 1918 року, до якого не прибула негайно поміч з сіл і повітів, хоч там не було ворога. Поляки мали час зорганізуватися до оборони, а по одержанню помочи виступити з ініціативою. З другого боку, маємо примір з повстання проти Скоропадського, в якому села рухнули на Київ. Під навалою повстанчих мас спротив Скоропадського був здушений по всій Україні, а Київ був в руках Директорії. Всі, що не дописали під час перевороту на З.У.З., виправдовуються тим, що мовляв на С.У.З. був загін С.С., який вирішив долю повстання проти Скоропадського. Не можна опрокидувати значіння Мотовилівки¹⁰, але на Буковині був рівнож Курінь У.С.С., а переворот у Львові виконало рівнож регулярне військо. Львів був зайнятий, тільки бракувало на З.У.З. того стихійного походу дядків в кожухах із обрізами, щоби передефілювати у Львові перед своєю українською владою. А не було тому того маршу, бо по селах і містечках не було людей-командантів, щоби вміли й хотіли організувати загони й іти викурити ворога з міста.

Отже засадою в повстанню буде розбивання ворога на малі відділи, ліквідування їх, а потім знова наплив в те місце, де знаходиться ворог. Повстання можна собі представити, як повінь, що залила якусь землю. Вода нагло обливає нищі місця, а дещо вивищені оббігає зі всіх боків. Чимраз новий приплив води заливає по якимсь часі й вивищені місця і їх покриває. Позістануть тільки дуже високі горби, яких вода не може залляти. Одначе могутчі хвилі вдаряють зі всіх сторін в горби, й по якимсь часі такі удари зі всіх сторін розіб'ють і знівелюють горби. Повінь – це є повстання якогось народу, підвищені місця – це ворожі оборонні точки, в яких не далось заскочити ворога ненадійно, й він ставить спротив. Нарешті, високі горби – це будуть головні точки концентрації ворожої оборони, заняття яких дає остаточну перемогу повстанцям.

Інстинкт самозбереження наказує повстанцям ліквідувати скоро менші точки ворожого спротиву, щоби сильнішою хвилею облягти головні сили ворога. Серед такого, власне, ліквідування розкиненого ворога творяться і фронти. Чим більш нагальне повстання, чим населення візьме в ньому більшу участь, чим повстання краще підготовлене й кероване, тим менше витвориться фронтів, тим скорше ворожий спротив уляже закладі. Приміром служить знова С.У.З., де спротив Скоропадського поза Києвом був хвилевий і мінімальний. Повстанча хвиля залляла майже відразу вищі місця і спинилася перед Києвом, щоби по місячному підгризанню знівелювати й цю ворожу твердиню. Все це сталося тільки тому, що повстало ціле укр[аїнське] населення і не задовлялося довершеним переворотом у своєму селі, але в гарячковому стані спішило під Київ. Якщо би бодай якась мала частина цієї гарячки була обхопила укр[аїнське] населення в Східній Галичині, то безперечно, що польський спротив у Львові був би може навіть і не проявився, а коли би з корінної Польщі прийшла поміч, то була би застала над Сяном сильну українську оборону. Взагалі здобутки в перших днях повстання є рішаччі про вислід повстання. Це, що прогавиться в перших моментах вибуху, можна здобути піз-

нійше тільки затяжною війною, яка вже ведеться після правил регулярної війни. Приміром може служити нинішня Іспанія, в якій повстанці не мали належної підтримки в кожній частині краю і не могли відразу багато здобути. У висліді потворилися точки спротиву, різні Алькацари, щоби в кінці кінців скристалізуватися в правильний фронт. Повстання перемінилося у війну. З політичного боку примір з Іспанії не підходить до нас, бо в Іспанії одна частина Іспанців зробила повстання проти другої, себто в Іспанії є правдива домашня війна брата проти брата. Чужі впливи не виступають тут так ярко на зверх, щоби іспанську війну <не можна> назвати домашньою війною. В Україні є, одначе, інша справа. Ту все наше повстання буде ярко політичне, себто воно відразу буде звернене проти історичних ворогів, без огляду на це, чи ворожою силою буде командувати Москаль Муравйов, чи хахол Коцюбинський, чи Поляки самі підуть здобувати Україну, чи Пілсудський зробить з Петлюри шильд для своїх імперіялістичних замірів. Якщо в певних часах укр[аїнська] маса ставилася до ворожої сили неутрально, то тільки тому, що бувший уряд в Україні, нічого не зробив, щоби в масі розбудити атавістичну ненависть до історичного ворога й кинути її до боротьби. Одначе та неутральність укр[аїнської] маси була хвилева. Вона скоро опам'яталася, але й тоді укр[аїнські] провідники не видобули з тої маси сили, потрібної до боротьби, як це зумів вчинити геніальний Карнот¹¹ або пізнійше Гамбет<т>a¹².

На нашу думку ці, власне, сільські провідники повстання є запорукою, що маса від часу вибуху буде мати владу й буде знати що робити. Треба мати на увазі, що такий провідник повстання на селі – це найкращий елемент укр[аїнського] народу. В часі повстання може бути командантом тільки людина енергійна, одчайдушна, а при тім зі здоровим хлопським розумом. В таких людях дримає воєнний Геній, який з політичного боку може бути не раз чорним генієм, одначе це є річ політичної освіти маси й її патріотизму, як рівнож верховної повстанчої влади, чи Махно буде отаманом бандитів, чи новим Кривоносом. Безперечно, що за Хмельницького не мав місця на попис Махно, бо Хмельницький вмів дати таким типам крашу ціль, як бушувати в Гуляйпільщині. Не треба забувати, що давати може тільки така влада, що має, що давати, й є сильна в разі непослуху «прикувати до гармати», як це робив Хмельницький. Кривоніс рівнож був би заложив гуляйпільську республіку, якщо був би бачив, що Хмельницький є слабший за нього.

Коли, одначе, візьмемо під увагу Махнові бойові вчинки, то мусимо признати, що вони є надзвичайні. А людей з такими бойовими прикметами має кожне укр[аїнське] село. О.У.Н. мусить їм тільки дати нагоду проявитися.

Я розглядаю потребу й ролю команданта в селі під час повстання тільки з теоретичного боку. Без огляду на це, чи він вже є визначений тепер, чи з'явиться в часі повстання, але його завдання і роля все будуть зводитися до цієї праці, що подана в розділі.

Сільський командант підлягає безпосередньо повітовому командантові чи районному, себто командантові, який буде мати владу над кільканадцятьма селами. Не треба думати, що повіт чи район під час повстання має точно по-

криватися з теперішнім адміністраційним поділом в Україні. В початках повстання не перестерігається адміністраційних границь. Енергійний повітовий командант розтягне не раз свою владу й поза адміністраційний повіт. Мені ходить взагалі про другий ступень повстанчої влади в часах повстання, і назву повіт і район беру тільки з технічного боку, а не щоби з гори обциркулювати засяг влади команданта другого ступеня. Повітовий командант має аналогічне завдання під час повстання, як і сільський, тільки більш об'ємисте. Найважливішим його завданням буде зорганізувати більший боєвий відділ з повстанців підлеглих йому сіл, щоби з цим відділом міг зводити бої з більшими ворожими відділами, які знайдуться в повіті або наспіють туди. Він рівнож мусить старатися зайняти повітове місто <i> закріпити повстанчу владу в повіті.

Під час, коли сільський командант може ще самий дати собі раду при переведенню повстання в селі, то повітовий мусить вже вміти створити собі відповідний штаб, якщо організація повстання має поступати вперед.

Теоретично повітовий командант повинен мати:

I. Організаційно-статистичного референта, який мав би за завдання організувати повстанчі сили повіту й мати точну статистику повстанчих і ворожих сил. Знання статистики повстанчих сил є дуже важне при організації партизанського відділу, про що буде писано далі.

II. Розвідчий референт. Він має прийти в поміч організаційному й доставити відомости про ворожі сили.

III. Вишкільний референт. Він має негайно розпочати потрібний військовий вишкіл, щоби повстанці могли перемінитися у відділ бодай згрубого подібний до регулярного війська.

IV. Матеріаловий референт. Він має подбати про евіденцію зброї, яка є в руках повстанців і зорганізувати справу заосмотрення у воєнний матеріал.

V. Санітарний референт. Він має зорганізувати санітарну опіку не тільки для повстанців, але й цивільного населення в повіті, обнятим повстанням.

VI. Провіантовий референт має зорганізувати справу прохарчування повстанців і апровізацію міста під час повстання.

VII. Технічний референт має дбати про всю повстанчу техніку. Сюди будуть входити вибухові матеріали, средства лучби, газова війна, використання авт, мотоциклів, а навіть танків, які рівнож можуть впасти в руки повстанців, особливо на С.У.З.

VIII. Пропагандивний референт має вести пропаганду в користь повстання. Це є надзвичайно важний референт. Взагалі повстання вирається пропагандою нарівні зі зброєю. До цього треба надзвичайно інтелігентного референта, щоби знав, як вести пропаганду в перших днях повстання. На початку повстання буде ходити про це, щоби масу приєднати до повстання і щоби вона не попала в паніку або дефетизм. Треба вміти чим раз більше розбурхувати ентузіазм в масі й вдержати все в точці кипіння. Роблення пропаганди під час повстання є практичною справою і імпровізацією згідно з часом і обставинами, тому не можна її теоретично обговорювати. <Тут> буде ходити про відчуття,

якої пропаганди хоче маса й на що ловиться. Треба пам'ятати, що повстанчий провід не сміє випустити маси з-під свого впливу. Вона мусить вірити в повстання, бо в противному разі піде проти нього або стане байдужою. Зрештою, для інтелігентного пропагандиста є величезні можливості попису під час повстання. Ця справа особливо нині важна, бо в минулій війні укр[аїнський] уряд взагалі не робив пропаганди серед мас.

Коли говоримо про пропаганду, треба згадати й про ролю священників під час повстання, як про моральних двигунів і незрівнянних пропагаторів. Не улягає сумніві, що багато з українського духовенства знайдеться в повстанчих рядах вже в перших днях повстання. Вони можуть додати повстанню великої сили, освятити його, зробити з нього релігію. Духовенство повинно відіграти таку ролю в нашому повстанню, як старі пророки, себто їх роля повинна бути біблійна. Сила кожного повстання залежить від почувань мас. Щоби селянин пішов «з вилами на панцерник», мусить мати відповідний до цього настрій. Наша воєнна традиція знає повно примірів, де монахи й священники вели військо чи повстанців до бою. Релігійний елемент є дуже важний в кожній війні й в кожному повстанню. Особливо в наших відносинах, коли большевики виповіли безпощадну війну всякій релігії. Повстання потребує освячення, а укр[аїнський] нарід є релігійний. З другого боку, не можна допустити до голосу під час повстання опортуністичне духовенство.

З подібною організацією праці може повітовий командант запанувати над повітом і зорганізувати сильну повстанчу владу. Тільки організація не буде однакою в кожному повіті чи районі. Одначе неї треба стреміти, бо під час повстання в районах чи повітах буде можна організувати організовану боєву силу або партизанів. Вище було сказане, яке значіння мають малі міста в наших відносинах, тому від повітових командантів буде залежати, чи повстанча влада закріпиться в них. Бо найважнішою річчю для повстанчого проводу є вдержати в руках повіті й райони, в яких вдалося повстання, щоби мати базу до поширення повстання і перемінити його в правильну війну проти ворога. Треба мати на увазі, що населення під час повстання любить мати сильну владу. Коли ж повстанча влада не в силі забезпечити населення, то воно впадає в апатію, а часом може ставитися навіть ворожо, коли йому прийдеться платити надто дорого за своє співчуття до повстання. Треба мати на увазі, що не все населення є ідеалістично настроєне й не все переняте націоналістичними ідеалами. Велика частина буде відноситися пасивно. Одначе цю частину населення не можна собі легковажити. Ці пасивні будуть здебільша батьки родин, які не мають відваги кинутися у вир повстання, хоч бажають йому побіди в душі. Вони будуть звичайно остерігати й других не мішатися до повстання. Дальше ті, що зібрали собі маєток і тяжко їм з ним розставатися. Багато є таких, що не брали ніколи в життю участі в ніякій війні, й таких, що вже помучені війною. При кінці серед кожного народу найдуться різні авантюристи, спекулянти й звичайні бандити, які тільки й думають здобути для себе користь з повстання. З минулої війни маємо багато доказів, що такі типи людей існували в Україні, й тепер вони не зникли зовсім. Одначе й таких па-

сивних людей треба втягнути до повстання, а це буде можна зробити тільки тоді, як повстанча влада зможе закріпитися на місцях.

Третій ступінь повстанчої влади це окружний командант. Поняття округи буде залежати від географії. Округа не все мусить обнімати кілька повітів. Не раз буде вона розтягати на великий простір, як, прим[іром], Карпати, чи Волинь, а не раз обмежуватися до одного більшого міста. Одначе тут не ходить о визначення, як великою має бути округа, а тільки, яка її функція під час повстання. Окружна повстанча влада може проявити свою діяльність аж після опанування більшої скількості території повстанцями. Організація окружної повстанчої команди буде подібна до повітової, одначе завдання окружної команди будуть багато більші й важніші. Головним завданням окружної команди буде підпорядкування собі всіх боєвих повстанчих сил в підлеглих повітах і скоординування їх боєвої роботи. Себто окружний командант має надати повстанчим ватагам вигляд регулярної армії. Поява окружних команд значить, що повстання вже перемінилося у війну з ворогом і на території, обнятій повстанням, почали кристалізуватися фронти. На території, де скріпилася повстанча влада, вже не є потрібні повстанчі боєві відділи, ані партизани. Все це відпливає в тому напрямі, де сконцентрувався ворог. Значається правильна війна. На повстанчому терені організується влада й наладжується адміністрація. В той спосіб затверджується нова політична влада, яка вкладає всю енергію, щоби виграти війну, започатковану повстанням. Доки ведеться війна, то окружний командант вкладає всю енергію, щоби чим скорше перевести організацію повстанців в регулярну армію і дати їм відповідний виряд. До помочі мусить мати військовий штаб. Попри чисто військову роботу, мусить окружний командант зорганізувати адміністрацію. В багатьох округах будуть знаходитися фабрики, копальні чи взагалі промислові осередки. Потреба буде охоронити, що остало не знищеним під час повстання, і урухомити продукцію, яка існувала до повстання. Це відноситься головно до СУЗ, де індустріалізація в Україні є високо розвинена. Для висліду нашої визвольної війни є справою першої ваги, чи якийсь окружний командант буде вміти по заняттю Одеси чи Дніпропетровська не тільки зорганізувати <повстанців> в регулярну армію, але рівнож урухомити продукцію в здобутих містах. З другої сторони, не можна віддавати більше уваги продукції, а занедбувати справу організації армії.

Окружна команда вже буде мати поміч з Проводу ОУН, верховної повстанчої влади. Організація Проводу ОУН не належить до тієї праці, а тільки військовий відділ при Проводі ОУН.

До III.) Організація повстанчих мас в українську націоналістичну армію.

Кожне повстання і в кожний час закінчувалося тільки тоді побідною, коли організатори повстання вміли перемінити повстанчу масу в регулярну армію. Люди які перевели цю переміну є або великими вождями, як Хмельницький і Вашингтон, або геніяльними організаторами, як Карнот. Повстанчу масу не є так легко перемінити в регулярну армію. Сама військова освіта тут не <буде> децидувати. У воєнній доктрині повстанчої армії мусять знайти відблеск всі політичні й соціальні ідеали, в ім'я яких вибухло повстання.

Українські повстанці в 1918 р. розійшлися негайно по здобуттю Києва тому, що ударні кличі повстання були звернені майже виключно проти Скоропадського, якого селянство ненавиділо, а проводирі повстання не хотіли й не вміли вплести в ті кличі ненависть проти Москаля в кожному відтинку. Тому по поваленню Скоропадського повстанці розійшлися домів з почуттям добре сповненого патріотичного обов'язку, хоч большевики вже переступали границі Української Держави. Директорія не вміла перемінити повстанців в регулярну армію, хоч повстання закінчилося блискучою перемогою. Не будемо далекі від правди, як скажемо, що брак сильної політичної програми розігнав повстанчу масу. Тому в воєнній доктрині укр[аїнських] повстанців не можна оставити на боці політично-соціальної справи. Жадний геній не організує укр[аїнської] армії, наколи політику України буде вести Винниченко чи Левіцький¹³. Переводити й організувати, довести до перемоги повстання може тільки революційна організація, яка є історичним твором душі нації. Військовий реферат революційної організації має перевести технічно організацію повстанців в регулярну армію.

Така організація мусить йти згори вділ. Себто при Проводі ОУН мусить бути на випадок повстання генеральний штаб, який би замінив повстання у війну й закінчив її перемогою. Повстанці ніколи не зможуть відразу розбити живі ворожі сили, які знаходяться на землях поневоленого народу й які будуть припливати на вістку про вибух повстання.

Як передше було сказано, повстання ділає на великому просторі подібно як процес випаровування. В перших початках буде ходити про це, щоби цей процес обняв якнайширший простір. Ідеальний стан буде тоді, коли повстання пошириться на всі етнографічні укр[аїнські] землі. Однак повстанці не будуть мати в початках прикмет регулярних військ тому вони будуть ділати здебільшого в запілля і на крилах ворожих відділів, а тільки в рідких випадках будуть пориватися на більші ворожі сили. Однак ця повстанча тактика є найбільш вказана й доцільна. Ворог, оточений зі всіх сторін повстанцями, буде мусів дробити свої сили й висилати багато менших відділів у всіх напрямках, щоби ліквідувати повстанчі відділи, забезпечити собі дороги сполучення, охоронити залізничні шляхи й стації, мости, греблі й всі прочі об'єкти, які мають життєве значіння для ворожої армії. При такій повстанчій тактиці не буде мав сили забезпечити себе й найсильніший ворог. В додатку малі ворожі відділи становлять <якраз> вимріяну здобичу для повстанців. Задачею повстанців буде якраз знищити ті ворожі відділи. Знищення малого відділу в початках повстання не буде може мати великого матеріального значіння. За це необчислене буде моральне значіння. Така перемога збільшує відвагу партизанів й підносить жадобу боротьби в народі. Інтензивність повстання збільшується, і повстання зі стану випаровування починає згущуватися на поодиноких місцях на подобу хмар. З таких хмар мають вилітати блискавки й громи на більші ворожі відділи. При згущуванні повстанчих сил в одному місці їх боева організація зближується до організації правильної армії. Рівнож і повстанча тактика уступить багато місця тактиці модерної армії. Команданти сіл і коман-

данти повітів вже від першого дня вибуху мусять стреміти надати підлеглим собі повстанцям організацію регулярної армії, бо тільки в той спосіб зможуть успішно братися до боротьби з відділами ворожої армії. Без прийняття організаційних форм регулярної армії, без відваги нападати на більші ворожі відділи повстання буде затягатися, ворог, опритомнівши з першого заскочення, буде намагатися взяти у свої руки ініціативу. Організувати повстанців в регулярну армію не є аж надто тяжко в нинішньому часі, коли візьмемо під увагу, що майже все населення переходить нині військовий вишкіл модерної армії. Про можливість і, що більше, про потребу організації повстанців в регулярні відділи маємо аж забагато примірів з минулої визвольної війни. Так воно буде й в будучім повстанню, а навіть ще краще, бо можна використати добутий кровавий досвід.

Організувати повстанців в регулярні відділи можна буде тим краще, чим сильнішу адміністрацію зорганізувала повстанча влада в своїм селі, районі, тим більше округі. Одначе з психологічного моменту є важним фактичне опановання здобутого терену з огляду на населення. Населення любить сильну владу під час повстання. Коли повстанча влада не в силі забезпечити населення, то воно попадає в апатію, а часом може ставитися навіть ворожо до повстанців, коли йому прийдеться платити занадто дорого за своє співчуття до визвольного руху. Бо треба пам'ятати, що найбільш хоробрий нарід і з найбільш войовничими звичаями, при найбільшій ненависти до ворога і в догідному терені не схоче надовго піддержувати повстанців, як ці його не потрафлять вирвати з атмосфери постійної небезпеки. Треба мати на увазі, що не все населення настроєне ідеалістично, й велика його частина буде відноситися до повстання пасивно. Одначе цієї частини населення не можна собі легковажити. Тими пасивними будуть здебільшого батьки родин, які не мають відваги кинутися в повстання і наставити себе з родинами на риск. Дальше будуть тут належати ті, що не вірять в побіду повстання, хоч бажають йому побіди. Вони будуть звичайно остерігати й других не мішатися у повстання. Дальше ті, що зібрали собі маєток, і їм тяжко з ним розставатися. Багато буде таких, які не брали ніколи участі в жадній війні. При кінці знайдуться серед кожного народу різні авантюристи, спекулянти й звичайні бандити, які тільки думають здобути особисту користь з повстання. З минулої війни маємо багато доказів, що такі типи людей існували в Україні, й тепер вони не перевелися.

Передше було говорено про потребу втягнути цілу масу населення в повстання. Тому таких пасивних треба зорганізувати для оборони їх власного села чи району. З ідейних повстанців і з цих, яких манить боротьба, треба організувати регулярні відділи для боротьби з ворогом. Ідеалісти й гарячковий елемент започатковують повстання і становлять боєву силу кожного повстання. Це є найздоровіший елемент поневоленого народу, й це є ті славні партизани, ватаги чи загони, як їх зовуть в нас в Україні.

Історичний розвій партизанів, їх організацію, тактику й їх значіння для наших визвольних змагань обговорив я в обширній праці «Партизанська війна» й цікавого читача відсилаю до неї. Тепер займаюся партизанами тільки

з теоретичного боку, оскільки вони повинні зайняти місце в нашій військовій доктрині й з огляду на свою стихійну появу під час повстання, а навіть війни.

Різниця меж повстанцями й партизанами є мрачна. Можна загально сказати, що кожній партизан є повстанцем, а не кожній повстанець є партизаном. На мою думку назва партизанів підходить до тих повстанців, які становлять окремий боєвий відділ не зв'язаний зі своїм районом. Партизанів організує внутрішній порив і сприяючі обставини. Не конче мусить бути повстання, щоби зорганізувався партизанський відділ. Це не є, однак, відділ регулярної армії, бо своїм способом воювання, зовнішнім виглядом і своєрідною дисципліною не мають нічого спільного з відділом регулярної армії. Партизани творяться в стихійний спосіб, серед відповідних обставин, з яких повстання є найкращим. До партизанів вступає найбільш вартісний боєвий елемент. Це є боєва еліта кожного повстання, бо партизани лучать в собі не тільки ошоломлюючу гіпнозу повстання, але й на зимно вираховану очайдушню відвагу. Повстанча маса розбігається в разі неспіху, але на полю бою остають все партизани. Партизани так тісно зв'язані з укр[аїнською] воєнною історією, що й воєнна доктрина укр[аїнських] націоналістів мусить зайнятися цією стихійною формацією воєнного генія укр[аїнського] народу й використати цю характеристичну ціху укр[аїнського] народу імпровізувати боєві формації, яких тактика являється вершком воєнної штуки, а їх боєва вартість є необчислима.

Ми мусимо ствердити це явище, що під час кожної укр[аїнської] війни виступали на воєнну арену партизани. Їх організація поступала стихійно, без помочі генеральних штабів, а нераз проти їх волі. Не можемо забути, що на СУЗ багато партизанських відділів боролося з большевиками через 5 років і оставили по собі назви. Махно, Антонов¹⁴, Струк¹⁵, Григоріїв¹⁶, Гуленко-Гулий¹⁷, Заболотний¹⁸, Соколовський¹⁹, Зелений²⁰ і інші, це все є партизани, які покривали своїми бандами майже цілі СУЗ. Межи цими партизанами були старшини навіть з освітою генерального штабу, священники, селяни, політичні засланці, сільські учителі, каторжники й всяке шумовиння, в яке багата кожня революція і кожне повстання. Були тут люди освічені й півдикі або цілком дикі. Були тут ідеалісти й опортуністи, патріоти й зрадники. Але в партизанському відділі знайшли вони всі роботу. Тяжко дошукатися серед такої збиранини спільної політичної плятформи. Однак партизани не питають за нею, бо їх головним гаслом є бити ворога в ім'я оборони рідного порога. В цьому власне полягає сила партизанів, і за цю їх безкомпромісовість в боротьбі піддержує нарід, і через те вони є небезпечні для ворога й невловимі. Завдяки цій піддержці населення міг Махно «гуляти» аж п'ять років на Дніпропетровщині й аж тоді зникнути, як большевики кинули на нього таку масу війська, що з нею можна було провадити війну після засад модерної тактики. Повстанча влада мусить вміти використовувати боєву силу партизанів. Невміння використати цю силу, це величезний і непростимий прогріх. Український уряд не вмів використати вповні боєву силу партизанів, які в літі 1919 р. оперували

на задах большевицьких військ. Большевики, натомість, використали вповні сприяючих собі партизанів так далеко, що деякі партизанські відділи сталися основою краще зорганізованих відділів большевицької армії. Така переміна партизанських відділів в регулярні є дуже важна й характеристична під час повстання. Така переміна починається з того моменту, як партизанський відділ прилучується до стану регулярного війська, або провідник партизанів самостійно старається надати своєму відділові військову форму. Провідники партизанів є все енергійні люди, що вміють підчинити собі підлеглих партизанів. Близьке життя з регулярним стягом переносить рівнож і на партизанів прикмети регулярної армії. Тому партизани надаються найкраще до переміни повстанчої маси в регулярні стяги. Лиховісна дивізія Котовського²¹ є найкращим доказом, яка регулярна сила може витворитися з партизанської банди.

І серед укр[аїнських] повстанців було багато таких, які перемінилися в регулярні стяги, які в ніч не уступали укр[аїнській] регулярній армії. Найкращим приміром може послужити дивізія <Юрка> Тютюнника²². Під час повстання мають неоцінене значіння такі партизани, що добровільно перемінюють себе в регулярне військо. Партизани це найактивніший духово елемент повстання і його природний добірний кадр. Партизани є кондензаторами повстання, і було би глупою річчю виступати проти цього стихійного явища або не вміти використати їх в боєвих і політичних цілях. В нас відогравали партизани все велику роллю, тому що покривали майже всю Україну своїми відділами. В такому випадку вони могли дійсно заважити на побідному висліді визвольної війни. Що так не сталося, завинили інші причини, які, одначе, не можуть зменшити боєвої сили партизанів і їх питомого тягару на терені воєнних подій в минулій війні. І в будучім нашім повстанню партизани покривають цілу Україну, тому ОУН мусить мати вже нині ясний і докладний плян, як використати цю стихійну силу для своїх цілей.

Безумовно, що військова влада мусить стреміти підпорядкувати собі партизанські відділи, щоби їх діяльність була згідна з плянами й замірами тої влади. Часом військовий провід старається підчинити собі партизанські відділи в той спосіб, що визначає їм на командантів старшин регулярної армії. Це треба робити осторожно, бо часом такі приділені старшини не мають найменших даних бути командантами партизанських відділів і можуть тільки пошкодити. Краще є оставити партизанському провідникові команду його відділу, бо такі провідники є загально знамениті організатори й здібні люди. Майже всі укр[аїнські] партизанські провідники показалися знаменитими організаторами й добрими командантами в бою, хоч в більшості не мали фахової військової освіти. Найголовніше, що такі стихійні команданти партизанів мають довір'я й авторитет серед партизанів і населення. А це довір'я не так легко здобуде призначений військовим проводом старшина, хоч би він і посідав потрібні прикмети на провідника партизанського відділу.

Військовий провід мусить дбати, щоби доставити партизанам зброї і набоїв, взагалі помочи їм в оперативних і політичних справах. Для таких власне справ є потрібним післати відповідного старшину спеціаліста. Така річ має

велике значіння, бо партизани й населення будуть переконані, що військовий провід дбає за них. Це є найкращий спосіб знайти зв'язок з повстанчим населенням. В непевних часах повстання населення оцінює найкраще хоч би малу поміч вищої влади. Політичний агітатор без грошей або старшина без зброї, а тільки <із> заміром викладати повстанцям політичну доктрину або командувати партизанами не досягнуть нічого, а тільки пошкодять. Там, де грозить ворог, нема місця на грімкі політичні промови. Тут ціниться тільки матеріальна поміч. І таку поміч мусить дати ОУН, якщо схоче приєднати собі партизанів і населення. Безперечно, що політична свідомість мас має тут децидуюче значіння. Але серед найбільш свідомих повстанців і партизанів мусить бути той спосіб поступовання, щоби їх підпорядкувати головній команді.

В Україні оголошували деякі партизани власні політичні програми. Не треба перецінювати цього факту. Маса не тому підпирала Махна чи Григорієва, що вони кидали свої політичні програми, а тому, що Махно, Григорієв і багато їм подібних боронили ту масу від нещастя громадянської війни. З огляду на любов населення до партизанів, мусить старатися воєнна влада зблизитися з ними й їх собі підпорядкувати. Не кожний партизанський провідник піде на таке зближення. Многі одначе прийдуть, і їх треба прийняти, як робив це Петлюра і большевики. З бігом часу чимраз більше партизанів буде прилучатися до регулярної армії, особливо тоді, коли ця армія буде мати за собою великі побіди й чимраз більшу територію буде охоплювати центральна повстанча влада. Всякі занархізовані партизани позникають самі або їх зліквідує армія. Бо тільки тоді, коли ідейні партизани злучаться з регулярною армією, може та армія запускатися з успіхом в боротьбу з анархізованими партизанами. Одним словом, головна військова сила мусить мати великий такт і розуміти психологію партизанів, коли хоче підпорядкувати їх собі й використати пляново їх боеву силу. Підпорядкованим партизанам треба визначити район до операції і підпирати їх боеву вартість.

Пасивну роль під час повстання відіграють відділи охорони, які виставляє само населення для самооборони проти бандитів і для вдержання порядку на місцях. До цих відділів охорони треба втягнути всіх тих, які відносяться до повстання пасивно, про що була передше згадка. Такі охоронні відділи не можуть рівнятися з партизанами щодо відваги ризикувати. Вони звичайно будуть стерегти свій район чи село, й їх тяжко буде посунути в інше місце під час повстання. В цьому прив'язанню до району лежить їх значіння. Такі охоронні відділи будуть боронити порядку в своїй околиці з великим накладом самопожертви, тому було би зле замінювати їх якимись регулярними військовими відділами, присланими військовою командою з гори. Такі прислані відділи не мають довір'я в населення і ніколи не можуть піддержувати в народі відповідного духа й витягнути від нього без спротиву потрібні до війни средства. Під час повстання треба рішучо йти назустріч народові й віддавати в його руки охорону місцевого порядку й в той спосіб зробити його в частині відповідальним за визвольну війну. Такою організацією знутри народу було «Вільне Козацтво» в Україні. Плянова піддержка з боку тодіш-

нього уряду була би зробила з «Вільного Козацтва» не тільки сільську варту, але рівнож прекрасні й патріотичні, виростаючі на традиції, кадри для організації регулярної армії бодай на початку нашого державного відродження. Прінципом для нас мусить бути піддержати всякий позитивний організаційний порив, який виходить стихійно з маси. Гасити цей порив і замінювати нежиттєвим проектом якогось канцелярійного політика або стратега було би доказом нашої глупоти й невіжества, що таке є повстання і що запевняє йому успіх. І нічого тут не допоможе нарікання, що, мовляв, маса була несвідома. Добрий і талановитий провід робить з найтемнішої маси свідому й конструктивну, а нездібний провід здеморалізує й найкращу масу. Нема доброї і злої маси. Є тільки добрі і злі провідники. Хмельницький з далеко гіршої маси, як була в минулій <нашій> війні, доказав, що значить добрий провід і чого можна доконувати з нашою масою. Безперечно, що в тому наріканню на масу скривається нездібність наших провідників в минулій війні, й тільки так це треба розуміти.

Я не хочу сказати, що провід має оставляти вільну руку масі й потуряти всім її інстинктам і поривам. Політичний і військовий провід мусить не тільки вмішуватися, але й керувати повстанням. Але це керування не може не рахуватися з дійсністю і руководитися тільки своїм хотінням. Перш усього військовий провід ОУН мусить відкинути погляд, що йому буде можливо вже на самому початку повстання вести війну так, як цього учили в школах генерального штабу. Повстання має стихійний характер, тому зміняє ґрунтовно тактику й стратегію. Повстання витворює свою питому енергію і перевертає нераз догори ногами існуючі поняття про ведення війни. Треба мати велику інтуїцію і дар імпровізації, щоби в організацію армії під час повстання вляти всі ті новости, які творить военний дух нації.

Жадне повстання не може закінчитися побідою, якщо провід не приступить від самого початку до організації революційної регулярної армії. Ми вже сказали, що повстання має районний характер, себто, що повстанці мають нахил боронити свій район. Немає сумніву, що в Україні знайдеться багато людей, які будуть завзято боронити свій район. З початку будуть це повстанці, які вибухнуть масово й знищать ворога. Одначе увільнення району, це ще не значить виграна війна. За ворогом треба гнати аж у його землі, а це можуть робити вже добре зорганізовані відділи. Вже в тягу самого повстання виділяться з-поміж повстанчої маси найбільш відважні й ідейні, які не будуть вдовольнятися увільненням свого району. З такого елемента починається організувати регулярні відділи й згадані повище партизани. Повстанча маса має нахил організуватися в регулярні відділи, бо партизани це люди здебільшого індивідуалісти, які не мають змоги проявитися в регулярнім відділі. Грає тут велику ролю жадоба слави. В кожному разі з повстанчої маси виділяється дуже мало партизанів. Подавляюча більшість має нахил переменитися в організовані відділи. Практичне переведення цюї організації вимагає часу й відповідних людей. Разом з організацією регулярних відділів починають витворюватися фронти. Тепер є власне момент, щоби військовий провід повстання надав сильні підстави організації народжуючоїся армії. Хмельницький

створить з такої повстанчої маси небувало до сьогодні в нашій історії повстанчу армію. Директорія, одначе, прогавить все. Розуміється, що така переміна повстанчої маси в регулярні відділи вимагає часу і матеріялу. В додатку кипить війна на кожному місці. Вся увага мусить бути звернена на війну. Військовий провід має з-під землі виривати регулярні відділи й кидати їх на фронт. Це вже буде концентрація стихії повстання в руках генерального штабу. В цьому моменті повстанча бестія одержує військову голову. Тяжко переповісти в подробицях і на кожний випадок, як така організація повстанчої маси в регулярну армію буде переводитися, тому що це залежить від дуже багатьох чинників. В першій мірі заважуть тут політичні ідеали, в ім'я яких вибухло повстання, а дальше люде, які на місцях візмуться за цю організацію. Від тих командантів сіл, колгоспів і районів буде залежати сила сотень, курінів і полків революційної національної армії. Від окружних команд буде залежати пов'язання тих відділів в дивізії, корпуси, а навіть армії. Від військового штабу при Проводі ОУН буде залежати дати воєнну доктрину молодій революційній армії, організаційні форми, які відповідали би духові укр[аїнського] народу й революційної епохи. Дальше заважить при цьому до певної міри, який воєнний матеріял буде до розпорядимости, як рівнож відношення світових держав до нашої боротьби.

Під час організації партизанів в регулярні відділи треба передати охорону районів на ті охоронні відділи повстанців, які з попередньо поданих причин не є здібні ризкувати далеко від свого села чи району. Треба мати на увазі, що в тих часах не все й всюда можна буде провести мобілізаційний примус. Треба використати принцип добровільности. Тих, що хочуть битися, треба посилати на фронт і не оставляти на задах для вдержання порядку. Порядок мусять переняти на себе охоронні відділи. Вони мають вдержати лад і порядок і обороняти його від бандитів, як рівнож ворожого нападу. Рівно ж влада має впроваджувати при помочі охоронних відділів той політично-суспільний лад в ім'я якого робиться повстання. Від сили й конструктивної здібности охоронних відділів залежить сила й значіння начальної повстанчої влади на місцях. Головна повстанча влада не буде мати ніколи так багато зорганізованого війська, щоби могла уживати його до закріплення влади на здобутому терені. Треба пам'ятати, що кожний зорганізований відділ треба посилати скоро на фронт, щоби скоро закінчити війну, а не держати по етапах більше війська, як на фронті. Повстанча влада буде дуже слаба, якщо вона буде мусіти обсаджувати етапи, залоги й сторожі регулярним військом, зорганізованим з тяжким трудом. В цей спосіб розпорозиться тільки регулярне військо, й не буде потрібних сил на театрі війни. Галицький уряд рівнож поповнив цей прогріх, що по етапах було більше війська, як на фронті. Про шкідливість такого розпорозшення регулярних сил дає найкращий примір Денікін. Його армія в серпні 1919 р. числила 200 000 війська. Одначе він розсипав їх на фронті від Волги й Царицина через Орел аж поза Київ. Тому то й на головному напрямку біля Курська й Орла мав він в рішаючий момент 6000 війська, а під Царицином 3000. Зате проти укр[аїнської] армії держав 20 000, хоч зі стратегічного боку

це був для нього фронт третьостепенної вартости. Прочу армію розсівав по Україні до боротьби з партизанами й для забезпечення запілля. Вислід такого розпорощення сил знають всі. Примір за Денікіна може не є влучний для нашої дійсности, бо Денікін знаходився на ворожій йому або неутральній йому території. Одначе він таки й не старався зорганізувати оборону запілля з місцевого населення, хоч були в Україні й Москалі. Одначе найважнішою справою є, що охоронні відділи з місцевого населення зв'язуються з повстанням й тим самим даються втягатися в сліпу вулицю. Краще є передати в руки охоронних місцевих відділів апровізацію армії, як уживати до цього регулярне військо. Треба мати на увазі, що організація армії не може відбуватися без помочі запілля. А запілля тим скорше й краще дасться зорганізувати, як повстанча влада потрафить зорганізувати з пасивної частини населення охоронні відділи до служби в етапах. Організація армії під час повстання, це є найтяжча праця, від якої залежить не тільки вислід війни, але й дальше майбутнє народу. Прінципи, які ляжуть в основу при організації армії, мусять дати її сталеву підставу. На чоло всіх прінципів мусить стояти прінцип безоглядньої, а навіть, без сорому мусимо додати, жорстоко-дикої дисципліни. Коли повстанча маса зрозуміє потребу дисципліни, то вже війна майже виграна. Побіч дисципліни мусить відбуватися шалена централізація з долини до гори. Сільського команданта треба безмилосердно підпорядкувати повітовому, цього окружньому, а цього начальній команді. При організації треба узгляднити нашу традицію. Нові організовані відділи повстанців мусять відчувати, що вони є прямі нащадки дружинників Святослава Завойовника й Запорожців чи героїв націоналістичної революції. Наша воєнна традиція є така багата й захоплююча, що при розумному використанні її можна багато скорше перемінити повстанчу масу в регулярну армію. Особливо військовий провід мусить уважати на зміст і форми нашої традиції при організації, бо в тому змісті, а навіть формах криється велика моральна сила, якої не може заступити тільки фахове військове звання. Особливо організатори УГА мало звертали уваги на традиції. Не вмели навіть надати стягам галицької армії історичної назви, а шабльоново заступили територіяльною. Я думаю, що замість назви – 2 коломийська бригада – треба було назвати – бригада імени полковника Височана, побратима полковника Богуна й організатора повстання на Покуття проти Поляків 1648 р. Не видно було в галицькій армії традиції Галицько-Волинської Держави, тому галицький стрілець не міг почуватися свідомим нащадком закованих в панцирі дружинників Романа Галицького й Данила. Ніхто й не знав, що Роман і Данило це одні з найбільших полководців укр[аїнського] народу й найкращі представники жовнірських прикмет нашого народу. Я не хочу сказати, що технічна організація УГА була недобра. Організація на куріні, бригади й корпуси була добра, тільки було зле, що все це мало дуже слабкий зв'язок з традицією. А традиція є головною моральною підставою воєнної доктрини. Бачимо в Італії, що кожний великий чи малий стяг має свою історичну назву. Це не є маловажлива справа при організації нашої армії, чи якийсь курінь буде мати назву свого місця походження, чи він буде

носити горде і славне ім'я Святослава Завойовника, Хмельницького, Богуна, Юнаків з-під Крут, кровавого Базару, Данилишина²³ чи Головінськог²⁴ <чи сл[авної] п[ам'яті] Вождя Евгена Коновальця>. Військовий провід має рівнож постаратися, щоби такі назви не стали пустим звуком, але щоби вони обділювали на жовнірську душу, як розпечене залізо. Тільки тоді та повстанча маса переміниться в армію гідну народу, який на протязі цілої історії купається в крові. При цьому треба брати традицію боеву, що зв'язана з боротьбою на полі бою. Імена поетів чи суспільних діячів, хоч як заслужених, не підходять сюди. В технічній організації повстанців в регулярну армію треба узгляднити не тільки досвід модерних армій, але й всі ті новості, що принесе повстання. Повстання змінює пануючий спосіб провадження війни. Французька революційна армія перемінила догори ногами тодішню тактику й стратегію. Наша визвольна війна й взагалі війна на просторах бувшої царської Росії велася у зовсім інший спосіб, як світова війна. І будуче повстання в Україні принесе багато змін в тактику й стратегію нинішніх армій, хоч би з огляду на це, що нині є летунство й танки. Які це будуть зміни, тяжко нині сказати, як тяжко було передвидіти ті тачанки, що їх винайшов Махно. Завданням нашого військового проводу буде стежити за такими змінами в тактиці під час повстання і старатися примініти їх [в] організації повстанчих регулярних відділів. Треба мати віру в воєнного генія укр[аїнської] нації, який безумовно проявиться. Але завданням військового проводу буде належно оцінити й використати все те, що дасть нам скорше перемогу в руки. Треба признати, що большевики вміли знаменито витягати для себе користи зі всіх тих новостей, які приносила громадянська війна. Маю на думці кінноту й її спосіб воювання, себто рейди в глибокі ворожі заплілля. Рейд генерала Мамонтова²⁵ на большевицькі зади переконав і большевиків про значіння і вагу кінних мас в горожанській війні. Большевицька військова команда зорганізувала буквально цілу масу кінноти й кинула її на денікінські зади. Нині не улягає жадному сумнівові, що без такої кінноти не були би большевики так скоро справилися з Денікіном і польською армією в Україні. Тільки укр[аїнський] уряд не спромігся на організацію великих кінних мас, хоч територія України добре надається до кінних рейдів, а Українці при звичаєні до їзди верхом. Будучий укр[аїнський] військовий провід мусить уміти витягнути користи з тих кривавих досвідів, які мали місце на Сході Європи від 1918–21 р. Большевики взяли ідею організувати кінні маси від Денікіна, а тільки розвинули її в широкому масштабі. Треба все пам'ятати, що під час повстання ведеться боротьба в цілком іншій формі, як звичайна війна. Все тут треба імпровізувати, відгадувати і відважуватися на рішення, які не раз не мали прецеденсу в історії воєн. Вожди регулярної армії привикли до розумового й логічного розрахунку, опираючися на певну існуючу військовою організацію. Революційні вожди мусять розуміти, що в громадянській війні все залежить від поривів, почувань і пристрастей, а найменше від сухої логіки. Тому повстанчий провід мусить знати психологічні прикмети душі маси й вміти використати їх в боротьбі. Без знання вчуватися в душу маси й без творчої імпровізації і без вміння використовувати й керувати народною

стихією ніхто не буде вождем революції. А завданням військового відділу при ОУН є виховати власне гурт людей, які побіч теоретичного військового знання вмiли би відгадувати будучину, себто на підставі студійовання історії укр[аїнських] воєн, воєнної географії України й нинішніх політичних відносин на Сході Європи могли вирвати з темряви будучности тайну нашого успіху на театрі війни. Від таких організаторів буде залежати, чи повстанчий провід зуміє перемінити повстанчу стихію в регулярну армію. І не ходить тут тільки в регулярну армію, бо, приміром, УГА була рівнож регулярною армією, але ходить більше про це, щоби та армія вмiла поводитися на просторі Східної Європи й розторощити всяку ворожу силу, що буде стояти на перешкоді українській державі. Одним словом, в основу організації нашої революційної армії мусить лячи воєнна доктрина укр[аїнських] націоналістів, щоби та армія була нею не тільки по формі, але й по внутрішньому змісту. Під час повстання треба конечно звернути увагу на організацію спеціального відділу для якогось світлого боєвого вчинку, який мав велике моральне значіння. Такий відділ мусів би мати величезний розмах і силу. Він мусів би щось такого зробити, що надало би печать цілому повстанню. Сила виступу такого відділу повинна бути така велика, щоби опромінила ціле наше повстання в кожному закутку і пірвала до боротьби то населення, що не відважуєтьс до боротьби.

Насуваєтьс на думку бій під Мотовилівкою. Цей бій надав п'ятно цілому повстанню проти Скоропадського, а навіть рішив про вислід повстання. І коли ми нині розглядаємо повстання проти Скоропадського, то оцінюємо його силу, ідейність і хоробрість зі становища битви під Мотовилівкою, а не з політичної програми Винниченка.

Вислід повстання залежить від таких геройських боїв, які приносять ворогові більшi моральні страти, а повстанню надають розгонову силу. Такою морально-розгоною силою під Калятафімі²⁶ здобув Гарібальді «королівство двох Сицилій» на чолі «тисячу відважних». Іспанський Алькацар дав рівнож іспанським повстанцям моральну перевагу. Провід повстання повинен думати завчасу про організованя такого відділу, бо це є «свята дружина революції». Розходиться про це, щоби наше повстання зробило вже на початку якийсь героїчний чин і видало із себе героїв, які задецидували би про вислід повстання якоюсь історичною побідою.

Безперечно, треба припускати, що під час нашого повстання будуть геройські моменти, подібно як в Іспанії. Але провід мусить подбати, щоби на якийсь один вчинок сконцентрувати увагу цілого укр[аїнського] народу, а навіть цілого світу. Не входимо в це, як практично організувати такий відділ святої дружини революції, бо це залежить від багатьох обставин. Ходить тільки про це, щоби кожний зорганізований відділ в часах повстання стремів до цього, щоби своїм вчинком заслужити на назву «Святої дружини» революції. Побіда або смерть такого відділу є однаково важна для повстання. Побіда дала би повстанню величезні моральні й матеріяльні користи, а смерть створила би легенду. І хоч би навіть наше будуче повстання було зліквідоване, то такий відділ своєю смертю дав би невимірущий дороговказ для боротьби

слідуючим поколінням. Бо перемога полягає в руках Бога, але героїзм наше є в наших руках. І жодна сила в світі не може спинити нас творити героїські вчинки, які би дивували цілий світ. Ця потреба героїзму й героїчного ставлення до життя мусить лягти в основу організації не тільки святого відділу революції, але й в організацію цілого суспільного життя укр[аїнського] народу. А під час повстання є найлегше прищипити народові героїчний світогляд. Тому наше повстання не слід уважати тільки як певну політичну комбінацію чи хоча б зло, при допомозі якого ми будемо мати державу. Протинно, наше повстання буде перемогом закінчення націоналістичної революції і зачаткуванням нової історії. Під час повстання вийдуть наверх всі шляхотні прикмети душі нашого народу, вся його хоробрість, відвага, лицарскість і здібність панувати над Східною Європою. І всі ці духові прикмети <укр[аїнського] народу>, які покажуться серед страхіть повстання, як цвіт папороти в страшну святоїванську ніч, мусять лягти в воєнну доктрину української армії під час її організації.

Організація української армії під час повстання не відноситься тільки до етнографічних українських земель, але й до цілої земної кулі, де живуть українці. ООН мусить втягнути до боротьби за визволення України всіх українців, де б вони не жили, й визначити їм терен для боротьби під час повстання і війни в Україні.

Про організацію укр[аїнського] війська в центральній Азії, Далекому Сході, Америці й Європі буде мова на відповідних місцях. Однак при організованню цих відділів треба мати на увазі засади воєнної доктрини укр[аїнських] націоналістів.

До 3.) Поширити й закріпити владу на Українських землях.

Українське повстання має обняти всі етнографічні українські землі, якщо воно має закінчитися успіхом, себто відбудовою укр[аїнської] держави. Величезним злочином є ділення на СУЗ, ЗУЗ, Бессарабію, Буковину й Закарпатську Україну. Без огляду на це, в якій частині вибухне наше повстання, треба його поширювати на всю укр[аїнську] територію, бо першою передумовою успішного повстання є його поширення. Проста логіка говорить, що як повстання вибухає на ЗУЗ, то його треба конечно перекинути на СУЗ, бо в такий спосіб сила руху є більша. Зрештою, засада соборности вимагає поширення повстання на всі етнографічні українські землі. В нас дуже легко й часто забувають про засаду соборности й про це, що передумовою успіху повстання є його поширення на всі укр[аїнські] землі. Чується часто погляди, що раніше буде українська держава на СУЗ, а ЗУЗ мусить чекати, тому що Польща є ворогом большевиків, і наше повстання на ЗУЗ могло би ослабити Польщу, а піддержати большевиків. Погляд безпідставний. Беремо ситуацію, що Польща веде війну з большевиками, все одно, чи в союзі з другими європейськими державами, чи ні. Коли большевицькі війська займуть ЗУЗ, то не тільки треба робити проти них повстання і проти Поляків, але перекинути його на всі укр[аїнські] землі, себто й на СУЗ. В той спосіб Москві не зможуть використати нашого виступу проти Поляків на ЗУЗ, бо будуть мати повстання на цілих

СУЗ, а Поляки не зможуть використати нашого повстання проти Москалів на СУЗ, бо будуть мати повстання на цілих ЗУЗ. У висліді почне творитися фронт проти Поляків і проти Москалів. Правда, в той спосіб ми унеможливуємо війну межі Польщею і большевиками, бо море нашого повстання розділить їх, що більше, то вони тепер будуть союзниками в здавлюванні нашого повстання. І це є якраз ідеальний стан для нас, бо ми своїм повстанням викинемо з укр[аїнських] земель двох ворогів, які билися на наших землях за їх посідання, і навіть при допомозі укр[аїнського] народу, бо ж вороги будуть користати з фізичних і матеріальних засобів укр[аїнського] народу. Одначе укр[аїнський] нарід не є підметом боротьби. 35 000 000 українців мусит підпомагати большевиків, а 7 000 000 Поляків. Коли вибухне наше повстання, то з тих 7 мільонів на ЗУЗ разом з тими 35 мільйонами на СУЗ твориться нова революційна сила, яка нагло стає підметом на укр[аїнських] землях. Безперечно, що будемо мати в такому разі два фронти, проти Поляків і Москалів. Одначе це є географічна конечність. Україна мусить вже раз зрозуміти, що тільки тоді зможе бути господинею Східньої Європи, коли зможе оборонити себе рівночасно на польському й московському фронті. Чисельна перевага ворогів не грає тут рішачою ролі, бо польський фронт від московського є дуже далеко, а центральне положення України дозволяє на операції по внутрішніх лініях. Про вислід бою будуть рішати, одначе, моральні прикмети нашої нації.

В кожному разі ми приготовляємо укр[аїнський] нарід до повстання на всіх укр[аїнських] землях і віримо в нашу побіду. Всякі інші комбінації вийдуть тільки нам на шкоду. Особливо комбінація, яка каже, що коли на СУЗ вибухне повстання, то українці а ЗУЗ повинні сидіти тихо, щоби Поляки не помагали большевикам задушити повстання. Забувають, одначе, при цьому, що коли українці на ЗУЗ сидять тихо під час повстання на СУЗ, то Поляки стоять над Збручем і мають більшу можливість мішатися в повстання на СУЗ. Коли ж до повстання на СУЗ долучиться повстання на ЗУЗ, то тоді Поляки стоять над Сяном <і Вислою>. Все це, що стратять під час такого повстання Поляки, одержить повстання на СУЗ. Правда, що одержимо рівнож і війну з Поляками. Одначе є більші вигляди на побіду, коли цілий укр[аїнський] нарід бореться проти Москалів і Поляків, ніж як тільки на СУЗ проти Москалів, <зглядно на ЗУЗ проти поляків>. Отже тільки страх перед війною проти Москалів і Поляків створює погляд деяких людей, що укр[аїнське] повстання треба робити на рати, себто, як СУЗ робить повстання, то Українці із ЗУЗ повинні сидіти тихо, щоби не тягнути польської біди. В політичному жаргоні такий погляд називається уенерівщиною²⁷, себто орієнтацією на Польщу, при допомозі якої мається будувати не соборну Україну, але таку, яку можна, щоби тільки представники уенерівщини мали де позанимати посади й репрезентувати Україну в «політичному концерні» Європи. На ділі це є підлі конбінатори й більші шкідники укр[аїнського] народу, як історичні вороги. Бо такі укр[аїнські] політики, що проповідують потребу сильної польської армії, є зрадники української соборности, як зрадниками були Скрипник і інші, що проповідували потребу сильної большевицької армії. Не знаю, чому серед

укр[аїнської] спільноти прийнявся погляд, що, приміром, такий Целевич²⁸ і Мудрий²⁹ є великі патріоти в порівнянні зі Скрипником. Це зовсім мильний погляд. З точки погляду укр[аїнського] націоналізму нема різниці межі того рода політиками, й їм треба всіма силами перешкодити, включно з фізичним витеребленням, щоби того рода люди не мали змоги забирати голосу під час повстання. Хто не вірить, що революційна сила укр[аїнського] народу побідить Москву і Польщу разом, той не має що робити серед укр[аїнських] націоналістів. Він тільки приносить шкоду, бо своїм впливом ширить зневіру в революційну силу й цим самим перерішує вислід революційної боротьби на некористь революції. З політичного боку не можна вгадати, як саме буде відбуватися повстання. Концепція, що Польща мусить бути по стороні фашистських держав у війні проти ССР, не виправдує нашої пасивності на ЗУЗ. Противно, тут треба буде зробити повстання, щоби Польщі наварити внутрішньої каші й вилучити її, щоби вона не мала голосу в формованні нового політичного устрою на Сході Європи. В нашому інтересі є, щоби Польща стратила під час заверухи всякий вплив на схід і північ поза Вислу. Не видержує критики, що мовляв не треба робити повстання проти Поляків, бо це скріпить сили большевиків, і що більше, то фашистські держави не дозволять або попросту допоможуть Полякам задушити його. Погляд нереальний. Якщо держави протибольшевицького блоку зачнуть війну з большевиками, то для них польська армія не є потрібна. Зрештою, як ми робимо повстання на ЗУЗ, то організується нова революційна сила, яка заступить польські війська на большевицьким фронті. Зрештою, коли держави протикомуністичного блоку з'являться над берегами Дніпра, то тут перенесеться все, від чого буде залежати вислід війни. І для цього, щоби бути сильним над Дніпром під час таких подій, треба конечно викликати повстання на ЗУЗ, щоби дати моральну поміч СУЗ і поставити всіх перед доконаним фактом, що українську справу треба брати в соборницькому масштабі, а не на рати. Ходить про це, що під час війни проти більшовицького блоку з большевиками українські націоналісти мусять здобути собі штурмом децидуюче значіння про долю Східньої Європи. А це буде тільки тоді, коли ми всюди будемо намагатися поширити вогонь націоналістичного повстання без огляду, де воно зачнеться. Зрештою, примітивний інстинкт наказує Українцям на ЗУЗ робити повстання, як тільки воно почалося на СУЗ. Не чекати, чия візьме, але без огляду на наслідки кинутися в мрячну судьбу історії. Це буде природній відрух душі великого народу. Коли на СУЗ вибухає повстання, коли там зірвалися всі стихійні сили українського народу, то було би злочином проти історії і проти власної крові приглядатися з боку, чим скінчиться вибух на СУЗ. Тут не можна вагатися, але треба з таким пекольним вибухом зачинати, щоби заки вороги, союзники й неутральні зорієнтувалися, що сталося – укр[аїнський] нарід, вже був би духово об'єднаний до рішучої боротьби проти всіх і вся, що нам буде стояти на перешкоді зорганізувати таку державу на Сході Європи, як ми хочемо. Держави протикомуністичного блоку не будуть помагати Полякам здушувати наше повстання проти Поляків на ЗУЗ, бо тоді би стратили всі свої впливи на СУЗ серед Українців.

Вони мусять закрити очі на це все, що буде робитися на ЗУЗ, а тому, що вони на СУЗ будуть у війні з большевиками, то наше повстання на ЗУЗ буде мати забезпечені плечі від большевицького нападу. В кожному разі поширювати повстання на всі етнографічні землі дає нам чимраз більшу силу. Ходить про це, щоби ми не стали на ласці протибольшевицького блоку, але творили власну революційну силу. А цю силу можна буде створити тільки революційним шляхом. Політичні користі промовляють отже, щоби повстанням обняти всі етнографічні укр[аїнські] землі й поширити його на Сирій і Зелений Клин. Чим в більшому місці проявляється наша сила, тим страшніші будемо для ворога, тим ми будемо мати більшу повагу в союзників і приятелів.

Соборницький принцип під час повстання є особливо важний з морального боку. В такому моменті є якраз нагода засвідчити соборність <укр[аїнської] нації>. Кров'ю і жертвами, а не пустословними деклараціями. Український нарід мусить зіллитися в одну націю під час повстання. Націю, яку вже не могло би розбити нічо. Не таку націю, як 1918 р., що існувало дві окремі армії і два окремих уряди, а Кубань називала Україну сестрою. Українське повстання має ще тісніше сцементувати українську націю, як націонал-соціалізм Німеччину. А це станеться, коли ми на всіх укр[аїнських] землях розпалимо до білого пристрасти й жадобу укр[аїнського] народу здобути собі волю. В цьому процесі творення укр[аїнської] держави жаден метер укр[аїнської] землі не може остати поза впливом націоналістичної революції. СУЗ, ЗУЗ, Закарпатська Україна, Буковина, Бесарабія, Кубань, все мусить стреміти прилучитися до повстання, в котрому місці воно б не вибухнуло. Хто знає, які талани видасть з себе така Буковина, чи Закарпатська Україна? Може якраз тут, десь в глибокому куті України, росте герой укр[аїнського] відродження, так як маленька Ніцца дала італійському рісорджіментові Гарібальдіго. Найбільша політична глупота криється в тому погляді, що раніш треба будувати Україну на СУЗ, а на ЗУЗ рекомендувати спокій, щоби не дразнити Поляків. Це є злочинна думка. Злочинна в тому значінню, що вона ділить укр[аїнський] нарід на дві половини. Коли на СУЗ повстане українська держава, вона ж не може не думати, що на ЗУЗ продовжується гноблення Українців. В противному разі не треба такої української держави, що не схоче інтересуватися долею українців, які є поза нею. Якщо би якийсь такий уряд склеївся на СУЗ, то це був би зрадницький уряд, який за миску сочевиці продав не тільки своє первородство на Сході Європи, але зробив зраду відносно етнографічних українських земель. Це була би скоропадщина, й укр[аїнські] націоналісти мусіли би зараз же на другий день по повстанню такого уряду валити його. Треба рішучо відкинути думку, що треба будувати Україну, яку можна, а не таку, як хочеться. Ми мусимо вічно повторяти, не тільки укр[аїнській] масі, але й чужинцям, що ми боремося за Україну Соборну й що на жадну іншу концепцію ми не згодимося, хоч би ми мали й цей раз програти. Така геройська програма не є програмою, бо з її традиції виростуть нові борці, так як нинішні націоналісти вирости з традиції визвольної війни. Хто боїться тої боротьби, то для нього нема місця в рядах націоналістів, а хто поза рядами націоналістів буде ширити се-

паратистичні погляди, то його треба буде нищити, як скаженого пса, бо така дефетестична пропаганда тільки ослаблює націоналістичну революцію.

Безперечно, що в Україні буде багато урядів і претендентів на уряд. Але в часі повстання треба їх всіх знищити. Всякими способами треба вбивати в голову масі потребу одного націоналістичного уряду. Не важне, в котрому місці створиться цей уряд, і де він буде перебувати. Важне є це, що цей уряд буде робити згідно з засадами укр[аїнського] націоналізму. Націоналістичний уряд мусить стреміти поширити свою владу якнайскорше на всі укр[аїнські] землі й знищити всі інші ривалізуючі з ним влади. Безперечно, що начальним принципом націоналістичної влади мусить бути централізація, і то жорстока централізація, яка би знищила не тільки границі над Збручем, Дністром і Карпатами, але яка би рівнож знівелювала такі поняття як Волинь, Галичина, Бесарабія, Буковина, <Карпатська Україна> і т.д. Французька революція рівнож знищила історичні провінції і завела поділ держави на департаменти, при помочі яких зробила з Французів одну націю, свідому своїх цілей.

Українська національна революція має до сповнення багато більші цілі, як французька, тому для централізації мусять позникати всякі провінціалізми. Мусимо створити одну укр[аїнську] націю, яка однаково має почуватися в добрі і злі, в побідах і нещастях <від Дунайця по Кавказ і Каспійське море>.

Засаду залізної централізації під час повстання можна перевести тільки тоді, коли центральна влада потрафить створити сильну* екзекутиву й буде радикально винищувати спроби непослуху.

В часах повстання потрібно сильної адміністрації, а не дешевенької демагогії і шлямазарної розгнузданости. Кожний зорганізований націоналіст, хоч би він був у найдальшому закутку укр[аїнської] землі, а його власть розтягалася на маленький присілок, мусить взяти той присілок під свою владу. Все мусить йому підлягати, а з другого боку він мусить за всіх дбати й завести порядок, і виконувати розпорядки центральної влади. Такий представник революційної влади на місці мусить вміти примусити населення виконувати його накази. Його увага мусить бути звернена на все. Він всюда мусить заглянути й вчити людей порядку й дисципліни. Ця дисципліна може виглядати примітивно, але повстання не має писаних кодексів. Населення мусить пізнати від самого початку повстання, що нова адміністраційна влада є інша від попередньої. Тому від першого дня треба виробити для революційної влади повагу й пошанівок. Центральна влада <в Києві> дала нам сумний взірець, як не повинна виглядати революційна влада. Дорошенко³⁰ [у] своїх споминах за Центральну Раду пише, що якийсь там повітовий комісар на Чернігівщині підперізувався шнурком і дозволяв стороннім** залазити в свою <канцелярію>***. Дорошенко в ролі губернатора приїхав був на контролю до цього комісаря і застав в канцелярії повно людей, які поводитися як в корчмі. Самого комісаря

** В оригіналі помилково надруковано «тильну».

** оригіналі помилково надруковано «сторонам».

*** Закреслено «робітню».

взяв був Дорошенко зразу за сільського пастуха, бо мав він розкудовшене волосся, і носив стару, чорну рубаху, підперезану шнурком³¹. Така хамська демагогія вбила Українську Державу. Такий комісар був добрий доглядати пасіки <або пасти свині на громадському вигоні>, а не управляти повітом під час революції, в якому треба було організувати рівночас все від початку. Інакше виглядав з тих часів большевицький комісар. Він не підперізувався шнурком, але перев'язувався лентою з набоями навхрест, а при боці мав наган.

Якщо укр[аїнський] націоналіст буде знати в часі повстання тільки вишивану сорочку одягнути й підперезатися шнурком, а в кращому випадку одягнути шаравари, а не знатиме в своєму районі зорганізувати сильної езекутивної влади, перед котрою тремтіли би свої і чужі, то така влада буде виглядати на якусь ефемериду, не здібну до життя, лише до смороду.

Багато може поправити центральна влада. От бачимо, як Гітлер зі своїми міністрами їздив з пропагандою по цілім Рейху. А наші міністри не хотіли й кроку зробити з Києва. Що більше, прем'єр Винниченко уважав себе перетяженим працею до того степеня, що не мав часу прийняти на авдієнцію навіть губернаторів, хоч їх було всього кількох в Україні. Можна собі нині уявити, який коломийковий розгاردіяш уявляла собою вся та адміністрація Центральної Ради. Безперечно, що з неї не можна брати примірів. Як організується центральну владу, треба нам вчитися від большевиків, хоч нашим давним адміністраторам це дуже не до вподоби, а даліше від фашистів і націонал-соціалістів.

Загально в цьому випадку можна приноровити приповідку, що «від голови риба смердить». Центральна влада, так як сильний магнет куски заліза, вміє витягнути з народньої гущі найздібніші одиниці й дати їм місце в організуванні влади. Одначе мусить бути тут все гармонійне. Сильну владу можна тільки тоді зорганізувати, коли до цього є відповідні політичні передумови. Тому організація і сила націоналістичної влади на укр[аїнських] землях є тісно зв'язана з політичною роботою ОУН. Українську масу треба наперед здобути для ОУН ідеологічно-політично, а все проче піде відносно легко. Одначе під час організації влади в перших початках треба мати все на увазі, щоби ту владу простягнути на всі укр[аїнські] землі, і щоби вона була сцентралізована. Під зовнішньою і внутрішньою формою та влада буде основана на мілітаристичному принципі, бо тільки такий упрощує справу організації і виконання влади.

До 4.) Знищити живі ворожі сили й перенести війну на ворожі землі.

Повстання ОУН має знищити живі ворожі сили на укр[аїнських] землях. В попередніх відділах було сказано, що до тих сил належить рівнож побіч регулярної армії, ціле вороже населення і всі ті меншини, що ставляться ворожо до укр[аїнської] самостійности. Від зрізничкованости ворогів залежати буде й спосіб їх нищення. Ворог, який виступить проти нас чинно, мусить бути знищений фізично. Решту ворожого населення треба держати під терором. Не треба соромитися тої методи, бо ми маємо до діла з ворогами хитрими або грубошкірими. Поляки, Москалі та Жиди, які чинно будуть нас побо-

рювати, мусять бути знищені. Одначе не треба думати, що знищиться 3,5 міл[іонів] Жидів чи міліон Поляків. Треба взяти під увагу, що тільки в початках повстання затратить боротьба всякі форми. З бігом часу піchnуть організуватися фронти, а повстання переміниться у війну, й жорстокість злегчиться. Зрештою, там, де усталиться наша повстанча влада, мусимо дбати, щоби надати повстанню форми правильної війни й тим самим примусити ворога обходитися з нами як з воєнною стороною. Вороги будуть трактувати з початку українських повстанців як бандитів. Так само мусять трактувати ворогів і українські повстанці. Ворогів муситься примусити трактувати нас в боротьбі як жовнірів. Ту є тільки один спосіб, який практикував пол[ковник] Богун. Поляк Чарнецький³² уважав козаків за бунтівників і казав вбити на паль одного сотника полку Богуна. Богун негайно казав вбити на паль кількох Поляків з полку королівської ланової піхоти і повідомив Чарнецького, що за кожного козака, він прикаже вбити на паль кількох Поляків. Чарнецький був примушений зіставляти життя полоненим козакам, бо боявся бунту в своєму війську. Жадна регулярна армія не відважиться робити жорстокости, коли знає, що противна сторона відплатить з надвишкою. Тому, коли Поляки будуть наших повстанців вішати, треба рівнож вішати польських жовнірів, а особливо старшин, які впадуть в повстанчі руки. Така репресія мусить бути під час повстання, а ще більше вона мусить бути того рода, щоби поширити терор серед ворожої армії. В кожному разі ми мусимо бути здібні відплатити ворогові тою жорстокістю, що він буде до нас приноровлювати. Це нас відразу зрівнає з ворогом.

Загально кожде повстання є дуже жорстоке, бо дає велику нагоду для схудобіння людської душі. Тому, якщо не можна оминати жорстокості, то треба її бодай вміти зужиткувати для докріплення нашої перемоги. Ми тільки на цьому виграємо, як перед жорстокістю нашого вибуху польські кольтоністи на ЗУЗ піchnуть в паніці утікати за Вислу. Ми і так мусимо пізнійше відібрати від них землю, отже буде краще, як вони самі в паніці втечуть. Це саме відноситься до московського робітництва по містах на СУЗ. Одначе багато цього робітництва зістане.

ЗУЗ можемо під час повстання увільнити зовсім від польського елементу, але на СУЗ ні. Коли ж опремо наші границі <о Волгу>*, то в границях укр[аїнської] держави опиниться велика меншина московська. Так само 3 і пів міліона Жидів не виріжемо під час повстання, як це проповідують деякі з націоналістів. Безперечно, що гнів українського народу до Жидів буде особливо страшний. Ми не маємо потреби цей гнів гамувати, противно, [треба його] ще побільшувати, бо чим більше згине Жидів під час повстання, тим буде краще для української держави, бо Жиди будуть одинокою меншиною, яку не сміємо обхопити нашою денаціоналізаційною політикою. Всі інші меншини, які вийдуть живими з повстання, будемо денаціоналізувати. Одначе це політика дальша. Під час повстання, одначе, всі ті меншини будуть нашим ворогом, з

* Закреслено «о Вислу».

яким треба вести безпардонну боротьбу. Одначе ціль нашого повстання не є тільки увільнити українські землі з-під ворога, але рівнож перенести війну у його землі. Наша визвольна війна мусить закінчитися великою епопеєю. Так, як повстанці армії французької революції пішли на підбій Європи, так наша революційна армія, яка зродиться під час повстання, не задержиться на гранці етнографічної України, але перейде в ворожі землі, щоби стратувати їх копитами своїх коней, щоби закидати ворожі столиці бомбами з наших літаків і щоби по звалищах ворожих столиць проголосити повстання Укр[аїнської] держави.

Цього імперіялізму нам потрібно, щоби ми увільнили нашу рабську душу від того почуття нищості супроти наших ворогів. Навіть межи націоналістами є погляди, що не треба йти на Москву, бо це зродить пізніше в Москалів охоту реваншу, себто походу на Київ. Але ж Москалі мали і будуть мати все охоту не тільки йти на Київ, але забрати цілу Україну. Тому наш імперіялізм треба спрямувати в Московщину, щоби Москалі перейшли з наступу до оборони.

Я думаю, що Москалі сильно заломляться, якщо би ми мали силу розбити їх армію і здобути Москву, щоби спалити Кремль і наповнити смердячі улиці Москви гомоном кольон нашої піхоти і гармат. І таке розбиття і пониження Москалів і Поляків мусить бути ціллю нашої воєнної доктрини.

Українська революційна армія мусить відчутти посмак тріумфу. Армія яка дефілює в здобутій, ворожій столиці є сильна армія. Така дефіляда означає символічно, що ворог лежить роздавлений, а побідний нарід має невичерпане джерело віри у власні сили і невгнуту боєву гордість. Особливо в наших відносинах є питанням життя або смерти закінчити наше визволення страванням ворожих столиць. На сході Європи нема місця для польського і московського імперіялізму, бо він засуджує український нарід на череду феллагів³³. Визволення України не полягає тільки у висвободженню українських земель з-під ворогів, але більше у висвободженню нашого рабського духа з почуття нищості. А таке почуття вищості нашої нації є тільки тоді можливе, коли наше визволення закінчиться славною епопеєю, себто походом на ворожі землі. Проголошення соборної української держави має наступити на звалищах Москви і Варшави.

З військового боку не можна собі легковажити нинішньої польської експанзії на Схід. Польща мусить бути експанзивною, якщо не хоче зійти до непотрібного нікому буфера між східною і середно-західною Європою. Зрештою, Полякам не бракує експанзії. Нинішнє політичне розбиття Поляків не має великого значіння для нас, бо в війні буде рішати молодь. А польська молодь є дуже поважний противник. Без огляду на політичні переконання посідає польська молодіж шовіністичне виховання. На цю молодіж має беззастережний вплив Сенкевич. І можуть наші безхребетні інтелектуалісти буритися проти політичного шовінізму Сенкевича, можуть навіть деякі розінтелектуалізовані Поляки вважати його твори за отрую на молоді душі, але це не зменшить в нічому того великого впливу, який мав і має Сенкевич на молоді польські душі своїми творами. Всі ці легіонери, що 1914 р. з Пілсудським

йшли на війну, це духовні діти Сенкевича, а похід на Київ 1920 р. це нічого иньшого, тільки жадоба дістатися на давні «дикі поля», на яких здобували славу герої Сенкевича. Так експансія Поляків є психологічно оправдана, коли візьмемо під увагу, що від 15 століття Польща звертає свою увагу на Схід. На сході збирала вона славу і сором, побіди і програні, але одного не дасться запечити, що давня польська держава сягала від Балтики по «дикі поля».

Цю Ягайлонську ідею має і нинішня молода польська генерація і стара верства легіоністів, яка має нині в руках владу. Поляки здають собі добре справу з цього, що вони завдяки своєму географічному положенню мусять вмішатися в кожду більшу європейську авантуру. Не треба бути наївним та потішувати себе, що вони з тих авантур не будуть знати витягнути найбільшої користі. Головна річ, що польський нарід має відповідне духовне наставлення до походу на Схід. Це є, зрештою, життєвий інтерес Польщі – не допустити, щоби повсталася самостійна українська держава, хоч би навіть в таких границях, які нині має советська Україна. В кождому разі Польща є психологічно настроєна проти України, як і Москва, тому боротьба з цими ворогами мусить лячи в основу нашої воєнної доктрини. Польща не хоче терпіти під боком жадної України, так як і Москва, тому самостійна Україна може бути на звалищах Москви і Варшави. Цього вимагає рація існування укр[аїнського] народу.

Ці два народи є галапасами в історії народів, а їх сила впливає тільки з нашої немочі. Тому ми все мусимо пригадувати укр[аїнської] нації, як римський Катон, що Москва і Польща мусять бути знищені. «Цетерум цензео, Московіям Полоніямкве деляндас ессе»³⁴...

Архів ОУН у Києві. – Ф. 1 (Організація Українських націоналістів). – Оп. 2. – Спр. 466 (Михайло Колодзінський. Воєнна доктрина українських націоналістів). – Арк. 91–139. Машинопис.

Коментарі

¹ Йдеться про 70-денну оборону від республіканських військ фортеці Алькасар у Толеді 1936 року, під час громадянської війни в Іспанії.

² Холодний Яр – лісове урочище на Черкащині, яке в 1918–1922 роках було одним з головних осередків повстанського руху в Наддніпрянській Україні. Дії повстанців здебільшого не виходили за межі Черкащини і суміжних повітів, де від 1919 року існувала «Холоднорська Республіка». Історія повстанців Холодного Яру набула популярності в Західній Україні завдяки автобіографічному романові Юрія Горліса-Горського «Холоний Яр», який вийшов трьома виданнями в 1934–1938 роках.

³ Йдеться про Вовчухівську наступальну операцію Галицької армії в лютому-березні 1919 року.

⁴ Шушніг (Schuschnig), Курт (1897–1977) – австрійський політик, канцлер Австрії в 1934–1938 роках.

⁵ «Стшелец» («Strzelec») – популярна назва польської воєнізованої організації Стрілецький союз (Związek Strzelecki), яка існувала в 1910–1914 роках у Галичині, а в 1918–1939 роках – у цілій польській державі.

⁶ «Сокіл» (Польське гімнастичне товариство «Сокіл», Polskie Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół») – найстарше польське спортивне товариство, створене 1867 року у Львові.

⁷ Хрунь – поширене в Галичині лайливе прізвисько продажного політика. Популярний образ сатиричної літератури (персонаж Івана Франка, Корнила Устияновича), походить від історичної особи – Микити Хруня, депутата Галицького сейму в 1860–1880 роках, який шов на вибори як захисник селян, але після обрання обстоював інтереси польських поміщиків.

⁸ Державні політичні управління (Государственные политические управления, ГПУ) – органи державної безпеки республік СРСР в 1922–1934 роках; на час написання праці їх уже було зреорганізовано в Головне управління державної безпеки у складі НКВС СРСР, але Колодзінський вживає старої, усталеної й одіозної абрєвіатури.

⁹ Сігуранца (Siguranță, дослівно «охорона») – таємна політична поліція в Румунії в 1921–1944 роках.

¹⁰ У бою під с. Мотовилівкою на Київщині 18 листопада 1918 року Січові стрільці завдали поразки гетьманським військам.

¹¹ Карно (Carnot) Лязар Ніколя (1753–1823) – французький державний і військовий діяч; у період яacobинської диктатури (1793–1794) уславився як організатор переможної боротьби з інтервентами та роялістами.

¹² Гамбета (Gambetta) Леон Мішель (1838–1882) – французький політик; під час франко-пруської війни 1870–1871 років очолював міністерство внутрішніх справ в уряді національної оборони, організатор оборони Франції після капітуляції імператора Наполеона III під Седаном.

¹³ Неясно, чи йдеться про Костя Левицького (1859–1941), голову Державного секретаріату ЗУНР у 1918 році, а чи про Андрія Лівичького (1879–1954), голову уряду УНР (1920–1926) і Державного центру УНР в екзилі (1926–1954).

¹⁴ Антонов Александр Степанович (1879–1922) – один із очільників Тамбовського повстання 1920–1921 років проти більшовиків («антоновщини»). Загинув у бою.

¹⁵ Струк Ілля Тимофійович (1896–?) – повстанський отаман часів війни за незалежність України 1917–1921 років, командир Першої повстанчої армії УНР; боровся проти більшовиків до осені 1922 року.

¹⁶ Григор'єв (Григорійєв) Матвій (справжнє ім'я – Никифор Олександрович Серветник; 1888–1919) – український військовий діяч, полковник Армії УНР (1918–1919). На початку 1919 року перейшов зі своєю дивізією на бік Червоної армії. Воював проти військ Антанти на півдні України, зайняв Херсон і Одесу. У травні 1919 року підняв повстання проти більшовиків. Загинув, убитий за наказом Нестора Махна, 27 липня 1919 року.

¹⁷ Гулий-Гуленко Андрій (1886–?) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. 1918 року – командир повстанських загонів на Херсонщині та Катеринославщині, у 1919 році – один із ватажків повстанського руху проти більшовиків на Київщині. Учасник Першого і Другого Зимових походів Армії УНР; був заарештований чекістами 1922 року.

¹⁸ Заболотний Семен (?–1922) – український військовий діяч, отаман антибільшовицького повстанського руху на Одещині (1918–1922), командир полку Чорних гайдамаків, ватажок «Чорноморського повстанського козацького війська». Загинув, заарештований і страчений чекістами.

¹⁹ Соколовський Дмитро Тимофійович (1894–1919) – повстанський отаман часів війни за незалежність України 1917–1921 років; боровся проти більшовиків на Житомирщині; загинув від руки зрадника. Повстанськими отаманами були також двоє братів Дмитра – Олекса та Василь, – і сестра Олександра (отаманша Маруся).

²⁰ Зелений (справжнє ім'я – Данило Ількович Терпило; 1883–1919) – український революціонер і військовий діяч, отаман повстанського руху на Київщині в 1918–1919 роках. Брав участь у повстанні проти гетьмана Павла Скоропадського, створив І Дніпровську повстанську дивізію. На початку 1919 року перейшов зі своєю дивізією на бік Червоної армії. У квітні 1919 року підняв повстання проти більшовиків, згодом боровся проти білогвардійців, загинув, діставши смертельне поранення у бою.

²¹ Котовський Григорій Іванович (1884–1925) – радянський військовий діяч. У 1905–1906 і 1914–1916 роках – ватажок розбійників у Бессарабії, двічі засуджений до каторжних

робіт. Під час громадянської війни в Росії – у Червоній армії, командир загону, бригади, від грудня 1920 року – кавалерійської дивізії. У листопаді 1921 року під Базаром дивізія Котовського завдала поразки Волинській групі Армії УНР під командуванням Юрка Тютюнника. Від 1922 року командував кавалерійським корпусом. Загинув, убитий за нез'ясованих обставин.

²² Тютюнник Юрко (Юрій Йосипович; 1891–1930) – український військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. 1918 року – один з ватажків повстанського руху на Київщині проти більшовиків, згодом – проти німців і гетьманців. У 1919 року – начальник штабу повстанської армії Матвія Григор'єва, після загибелі якого приєднався до Армії УНР. Сформував зі своїх повстанців Київську (Стрілецьку) дивізію, що під його командуванням воювала проти більшовиків до осені 1920 року. Очолив Другий Зимовий похід Армії УНР у листопаді 1921 року. 1923 року, заарештований ДПУ, пішов на співпрацю з більшовиками. Викладав у Харківській школі червоних старшин. Заарештований 1929 року, наступного року розстріляний.

²³ Данилишин Дмитро (1911–1932) – бойовик УВО й ОУН. За напад на пошту в Городку повішений за вироком польського суду разом із Василем Біласом.

²⁴ Головінський Юліан (1894–1930) – український військовий і політичний діяч. У 1918–1920 роках – сотник УГА і Червоної УГА, командир бригади. У квітні 1920 року перейшов зі своєю бригадою на бік польсько-українських військ. На початку 1920-х років – один з організаторів УВО, в 1926 і 1930 роках її крайовий командант, 1930 року – крайовий провідник ОУН у Галичині. Заарештований польською поліцією, убитий буцімто при спробі втечі.

²⁵ Мамонтов Константін Константінович (1869–1920) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант. Учасник громадянської війни в Росії на боці білогвардійців. У серпні–вересні 1919 року корпус Мамонтова здійснив кінний рейд тилами Червоної армії, здобувши Тамбов, Воронеж та інші міста.

²⁶ У битві при Калятафімі 15 травня 1860 року «тисяча» Джузепе Ґарібальді завдала поразки військам Королівства Обох Сицилій.

²⁷ Уенерівщина – зневажлива назва політичного табору прихильників Державного центру УНР в екзилі, який орієнтувався на союз із Польщею в боротьбі за визволення України від більшовиків.

²⁸ Целевич Володимир (1891–1943) – український політик, діяч УВО й УНДО. У 1921–1922 роках – політичний референт Начальної команди УВО, згодом відійшов від організації. 1925 року був одним із засновників Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), в 1932–1937 роках – його генеральним секретарем; у 1928–1930 і 1935–1939 роках – посол до сейму Польщі. Разом із Василем Мудрим був ініціатором політики нормалізації польсько-українських відносин, стверджував, що, з огляду на комуністичну загрозу, сильна польська армія є «в життєвому інтересі українського народу». Заарештований 1939 року НКВС, в ув'язненні написав детальні свідчення про діяльність українських політичних організацій і греко-католицької церкви. Помер у тюрмі.

²⁹ Мудрий Василь (1893–1966) – український політик, 1925 року – один із засновників і діяч УНДО, у 1935–1939 роках його голова. Ініціатор політики нормалізації польсько-українських відносин у польській державі, віце-маршал сейму Польщі (1935–1939). 1944 року його було обрано віце-президентом Української головної визвольної ради, згодом емігрував.

³⁰ Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – український політичний діяч, історик, публіцист. 1917 року був крайовим комісаром Галичини й Буковини, згодом – чернігівським губернським комісаром. 1918 року – міністр закордонних справ Української держави, 1919 року емігрував. Автор численних історичних праць, зокрема «Історії України 1917–1923 рр.», спогадів («Мої спомини про давнє минуле», «Мої спомини про недавнє минуле»).

³¹ Пор.: Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.)*, К., 2007, с. 173–174.

³² Чарнецький (Czarniecki) Стефан (1599–1655) – польський полководець, великий коїронний гетьман (1655). Брав участь у спробах придушити повстання Богдана Хмельницького, 1653 року зазнав поразки від військ Івана Богуна на Поділлі.

³³ Феллаги (фелахи; з арабської дослівно – орачі) – назва селян у країнах Близького Сходу, у Єгипті та Леванті. У середньовічному і ранньомодерному Єгипті осілі фелахи – нащадки підкореного місцевого населення – мали нижчий соціальний статус порівняно з арабськими бедуїнами-кочовиками.

³⁴ «Крім того, я думаю, що Московію та Польщу має бути зруйновано» (лат.). Парафраз вислову Марка Порція Катона Старшого (234–149 до н. е.) «Ceterum censeo Carthaginem esse delendam» – «Крім того, я думаю, що Картагену має бути зруйновано»), яким він закінчував усі промови в римському сенаті.

Публікація та коментарі Олександра ЗАЙЦЕВА